

Büyük Türk Bilgini İbn-i Sînâ The Great Turkish Scholar Ibn Sina

Hilmi Özden

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Özet: İbn-i Sînâ 980-1037 yılları arasında Türkistan ve İran coğrafyasının çeşitli bölgelerde yaşamış bir Türk bilginidir. Tıp başta olmak üzere bilimin her sahasında çalışmıştır. Büyük bir filozof olarak da düşünceleri dünyada kabul görmüştür. El-Kânân Fit't Tıbb isimli kitabı asırlarca Avrupa'da okutulmuş önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Fizikten metafiziğe, matematikten astronomiye birçok eser yazmıştır. Müzik, şiir gibi birçok sanat dalında çalışmaları bulunmaktadır. Onun olaylara, sistematik ve eleştirel yaklaşımları; bilim, felsefe ve sanat dallarındaki çok yönlülüğünden kaynaklanmaktadır. Çocuk yaşta Kur'an-ı Kerim'i ve İslam dininin kaynaklarını öğrenmiştir. Dini bilimleri çağdaşlarından farklı ve isabetli yorumlaması nedeniyle ithamlara maruz kalmıştır. Devrinde kendisinden sonra gelen bazı düşünürler tarafından suçlanmıştır. Günümüzde onun fikirleri çerçevesinde nörobilimden teolojiye kadar birçok sahada yeni alanlar açılacağı anlaşılmaktadır. Bu araştırmada kaynaklar ışığında onun çok yönlülüğü anlatılmaya çalışılmıştır

Anahtar Kelimeler: İbn-i Sina, El-Kânân Fit't Tıbb, Bilimsel Çalışmaları, Felsefi Düşünceleri

Abstract: Avicenna is a Turkish scholar who lived in various regions of Turkestan and Iran between 980-1037. He worked in all fields of science, especially medicine. As a great philosopher, his thoughts were accepted in the world. His book called The Canon of Medicine has been studied in Europe for centuries and has been accepted as an important source. He wrote many works from physics to metaphysics, from mathematics to astronomy. He has works in many branches of art such as music and poetry. His systematic and critical approaches to events; stem from his versatility in the fields of science, philosophy, and art. He learned the Holy Quran and the sources of the Islamic religion at a young age. He was subjected to accusations due to his different and more accurate interpretation of religious sciences than his contemporaries. He was accused by some thinkers who came after him. Today, it is understood that within the framework of his ideas, new fields can be opened in many fields, from neuroscience to theology. In this research, its versatility has been tried to be explained in the light of the sources.

Keywords: Avicenna, The Canon of Medicine, Scientific Studies, Philosophical Thoughts

Özden H, Büyük Türk Bilgini İbn-i Sînâ, *Türk Tıbbına Hizmet Veren Bilim İnsanları Özel Sayısı*, Aralık 2023;4-22 -
Doi: 10.20515/otd.1389039

ORCID ID of the author: HÖ. [0000-0003-2466-2757](https://orcid.org/0000-0003-2466-2757)

Received 10.11.2023

Accepted 28.11.2023

Online published 11.12.2023

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Hilmi ÖZDEN

e-mail: hozden@ogu.edu.tr

1. Giriş

Büyük Türk bilgini İbn-i Sina (980-1037) devrinin çok önemli bilginlerinden ders almış çağının bilgilerini özümsemiş aynı zamanda onları pratik hayatta uygulamıştır. Onun bilmenleri (hocaları) yahut etkilendiği isimler arasında şu bilim insanlarını zikretmek gereklidir: “Henüz erken ortaçağ döneminde Yakın ve Orta Doğu halkları Tıp, Farmakoloji, Kimya ve bunlarla ilgili diğer bilim alanlarında büyük başarılar kazanmışlardır. Batılı Bilim tarihçilerine göre, Müslüman Doğu âlimleri Yunan ve Bizanslı seleflerini yalnızca geride bırakmadılar; aynı zamanda önemli eserleriyle sonraki yüzyıllar için bu bilim dallarının gelişim yollarını da belirlemiş oldular. IX-XIII. yüzyıllarda Doğu'nun farklı bölgelerinde yaşayan ve Tıp tarihinde silinmez izler bırakan onlarca seçkin hekimin adı bilinmektedir. Ortaçağda Tıp biliminin yükseliş dönemi de X-XI. yüzyıllara rastlamaktadır. Orta Asyalı büyük ansiklopedist, bilgin ve hekim Ebû Ali İbn Sînâ da bu dönemde yaşamış bilimsel-felsefi faaliyetlerde bulunmuştur. İbn Sînâ'nın bilimsel ve felsefi faaliyeti, çeşitli alanlarda çalışan bilim insanları ve hekimlerden oluşan nitelikli bir ortamda görülmüştür. İbn Sînâ'nın Tıp hocalarından onun üzerinde etkili olanları, Ebû Abdullah en-Nâtîlî ve Ebû Mansûr el-Kumrî'dir. İbn Sîna döneminde Türkistan'da, özellikle Buhara ve Semerkant'ta seçkin hekim-bilginler yaşamış ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu hekimler arasında geleceğin büyük Türk Bilgini İbn Sînâ'nın bizzat hocalığını üstlenenler de olmuştur. İbn Sînâ döneminde Türkistan Tıbbının yüksek düzeyi açısından onun yakın öncülü (selefi), belki de, yaşça büyük çağdaşı olan Ebû Bekir Rebî' b. Ahmed el-Ehaveynî el-Buhârî'den de önemli bir bilim insanıdır. Kendisinin yazdığı üzere, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'nin öğrencilerinden birinin öğrencisi olmuştur. İbn Sînâ (980-1037)'nin “el-Kânun fi't-Tıbb” kitabında işlediği konuları tasnif ederken ele aldığı konulara dair karşılaştırmalar yapıldığında Râzî (865-925), Mecûsî (ö. 994), Ehaveynî (X.yüzyıl), Kumrî (ö. 999) 'nin çalışmalarını örnek almıştır” (1).

İbn-i Sînâ bunlardan özellikle biyografisinde Ebû Abdullah en-Nâtîlî'den bahsettiği ve antik çağ hekimleri Hipokrat (DÖ. 460-377) ve Bergamalı Galen'in (129-216) isimlerini de eserlerinde kaynak verdiği görülmektedir. Ayrıca Platon (DÖ. 428-348), Aristo (DÖ. 384-

322) gibi Yunan filozofları da İbn-i Sînâ'nın felsefi düşüncelerini etkilemiştir. Fakat ister Farabi (872-950/951) isterse İbn-i Sina'da gördüğümüz bu eski Yunan filozoflarının isimleri uygarlığın/medeniyetin eski Yunandan başladığı gibi bir kabul oluşturmamalıdır. Kısaca uygarlığın eski Yunan'dan başladığı fikri sorgulanmalı ve İbn-i Sina gibi büyük düşünürleri incelemeye başlamadan önce irdelenmesi gerekmektedir. Yunan uygarlığının büyük hekimleri, filozofları ve düşünürleri kendilerinden binlerce yıl önce insanlığa hizmet etmiş uygarlıkların birikimlerini değerlendirmişler yeni bir uygarlığın temsilcisi olmuşlardır. Onların, Türkistan, Eski Anadolu, Sümer, Hint, Mısır uygarlıklarından aldıkları bugünkü araştırmaların ışığında aydınlanmış bulunmaktadır. Yunan uygarlığından önce Anadolu'da ve Avrupa'da erken Türk Uygarlıklarının kurulduğu bilinmektedir. Etrüsklerin (Tursha'lar) (DÖ. 1300) Friglerin (Muşkilerin) (DÖ.1200) vb. tarihleri ve uygarlıkları incelendiğinde görülmektedir ki Yunan Uygarlığı denilen uygarlığın kendisinden önce birçok uygarlıkların birikiminden oluştuğu anlaşılmaktadır (2). Örneğin “Yunanlılar ve Romalılar birçok sanat kolu gibi resmetmeyi de Etrüsklerden almışlardır. Tıp sahasında da çok ileri seviyelerde olduğunu bildiğimiz Etrüsklerin bir yazıtında “geçerli itibarımız insan doktorluğudur” denilmektedir. Avrupa Etrüsk kültürünün Erken Türk uygarlığından geldiğini asla kabul etmemektedir. Çünkü Avrupa'nın bilgiye ve gerçeğe ulaşmak gibi bir düşüncesinden ziyade toplumlar üzerinde bilgiyi egemenlik aracı olarak kullanmak istemektedir” (3).

Yunanlılardan önce yine bir Ön-Türk uygarlığı temsilcisi olan Pelasgların (D.Ö. 3000) eski Yunanlılardan önce o topraklarda yaşadığı Herodot ve birçok tarihçi tarafından anlatılmaktadır (2). Martin Bernal'da Kara Atena çalışmasında Yunanlıların Doğu Akdeniz, Girit ve Mısır Uygarlıklarından bilimsel alıntıları göstererek Arî tarih ve uygarlık paradigmasını yıkmaktadır (4). Aydın Sayılı “Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, astronomi ve Tıp” isimli eserinde ilmi düşüncenin Sümerlerde ve Mısır'da Yunan uygarlığından Binlerce yıl önce doğduğunu anlatmaktadır. Mezopotamya'da doğumdan önce 40.000 ile 10.000 yılları arasında yapılan tarımdan bahsetmekte doğu ve orta Anadolu'dan

Mezopotamya'ya obsidiyen ticaretinin ve Mezopotamya'dan asfalt ihracını bildirmektedir. Matematik, astronomi ve tıp alanındaki çalışmaların bu konudaki tabletlerde son derece metodik ve ileri sistemler düzeyinde betimlendiğini göstermektedir(5).Güney Doğu Anadolu'da bulunan Göbekli Tepe, Karahantepe ve bulunmaya devam eden benzerlerinin uygarlığın beşiğinin Anadolu coğrafyası olduğunu göstermektedir. Fahri Işık "Uygarlık Anadolu'dan Doğdu" (6) eserinde batı tezlerini çürütmektedir. Kojin Karatani'de "İzonemi ve felsefenin kökenleri" (7) isimli çalışmasında felsefenin Anadolu'dan doğduğunu kanıtlamaktadır. Kazım Mirşan'da Türkistan, Ön Asya, Anadolu, Avrupa ekseninde kanıtlarıyla Erken Türk Uygarlıklarının ve Türklerin Uygarlık köprülerini hem felsefi hem de bilimsel boyutlarıyla göstermektedir (3).

Türkistan uygarlığının insanlığa vermiş olduğu katkılar ön Asya, Anadolu coğrafyası arasındaki bağlantıları Erken Türk ve Ön-Türk araştırmacıları tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmaları göz ardı ederek Farabi, İbn-i Sînâ ve diğer Türk bilim insanlarını yahut İbn-i Rüşd (1126-1198), İbnü'l Heysem (965-1038) ve diğer birçok İslam bilim insanını salt Yunan filozofların yahut hekimlerinin öğrencileriymiş gibi göstermek son derece yanlış ve kolaycı bir yöntemdir. İbn-i Sînâ tıbbi çalışmalarında hocası en-Nâtîlî ile Hipokrat ve Galeni aşmıştır. İlerleyen yüzyıllarda Avrupa'daki çalışmalarda Hipokrat ve Galen'den üstün olduğu kabul edilmiştir. Felsefi eserlerinde Yunan filozoflarından özellikle Aristo'dan etkilenmesine rağmen onun fikirlerini olduğu gibi kabul etmemiş önce eleştiriye tabi tutmuş, mutlaka özgün bakış açısı ve birikimi ile yeniden değerlendirerek kendi felsefi eserlerini inşa etmiştir. Buna rağmen İslam dünyasında Gazali (1058-1111) gibi düşünürler Farabi ve İbn-i Sînâ'yı adeta Yunan düşünürlerinin her düşüncesini kabul etmiş gibi itham ve tekfir etmişlerdir. Halbuki İbn-i Sina dâhil olduğu Türk-İslam uygarlığına ait fikirlerini felsefi eserlerinde ortaya koymuştur. Onun Farabi'nin eserlerini okuyarak Aristo'yu daha iyi anladığını ifade ettiği cümleleri bilim ahlakı açısından son derece takdir edilmesi gereken bir davranıştır. Çünkü Avrupa'da yıllarca Doğu uygarlığının bilim insanlarının eserlerinden alıntılar yapıldığı halde onların isimlerinin verilmediği ve kaynak gösterilmediği anlaşılmıştır. Örneğin "İbni Sînâ'nın birçok

fikri Leonarda Da Vinci'nin (1452-1519) notlarında görülmektedir. Özellikle Da Vinci'nin anatomisi İbn Sînâ'ya çok benzemektedir. İbni Sînâ'nın bulduğu ve ayrıntıları ile şekillerini çizdiği çıkırcık, kaldıraç, kama, palanga sistemleri de buna eklenebilir. Yazılarında İbni Sînâ'dan alınmış Arapça terimlere rastlanır. Descartes ve birçok Avrupalı düşünür de Türk ve İslam filozofu ile bilim insanlarının kullandıkları fikirlere çoğu kez atıf yapmamıştır. Descartes'ın (1596-1650) meşhur "Dualite"si ve "Uçan Adam-L'homme Volant" örnekleri, tamamıyla İbn-i Sînâ'dan alınmıştır (Renatus Descartes, L'Homme, 1664) (8). İbn-i Sînâ yahut Farabi Eflatun'un ve Aristo'nun eserlerini açıklarken ve kaynak gösterirken yani atıf yaparken olması gereken bilim ahlakı davranışını sergilememektedir. Akademik terim ile ifade edilecek olursa batılı meslektaşları intihal yaparken onlar asla intihal yapmamışlardır. Daha hoşgörülü bir ifade ile Avrupalı bilim insanları Engizisyon mahkemelerinden korktukları için Doğunun hür düşüncelerini ve bulgularını eserlerinde kaynak vermemişlerdir.

Erken Türk uygarlığının Türkistan ve Anadolu coğrafyasını kapsadığı oradan dünyaya yayıldığı tezinin günümüz yayınları ve çalışmalarında gerçek olduğu anlaşılmıştır. Atatürk'ün bu konudaki Türk tarih tezi ölümünden sonra terk edilmiş ilave olarak tarihçiler Avrupalı meslektaşlarının da telkinleriyle eski Türk tarihi ve erken Türk uygarlığı ile ilgilenmemişlerdir. Günümüzde bunun sıkıntıları yaşanmakta Atatürk'ün ileri görüşlülüğü birçok konuda olduğu gibi tarih ve uygarlık alanında da onun derinliği anlaşılmaktadır. Onun "Türk çocuğu, atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde kuvvet bulacaktır" sözü İbn-i Sina öncülü ve ardılı birçok Türk bilim insanı için geçerliliğini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı yaşadığı uygarlık iklimindeki felsefi ve bilimsel bilgi birikiminin etkilerini son derece metodlu ve dâhiyane bir zekâ ile bir araya getirmiş İbn-i Sina'nın tıp başta olmak üzere eserleri üzerinden örnekler verilerek incelemektir.

2. İbn-İ Sînâ'nın Hayatı (DS 980 - DS 1037).

Müslüman çağdaşlarının Şeyhür Reis, batlıların ise Latince Avicenna dedikleri İslam dünyasının en büyük filozof bilgini sanatta ve ilimde en etkili şahsiyetidir. İbn-i

Sînâ sıra dışı bir yaşam sürmüştür. Yazdığı biyografisi öğrencisi ve arkadaşı olan Cüzcanî'ye bırakıldığı yerden tamamlamıştır. Birçok eserde de biyografisinin kayıtları bulunmaktadır. Bu kaynaklara göre İbn-i Sînâ doğmadan Birkaç yıl önce ailesi Belh'ten Buhara'ya gelmiş ve babası da Harmaysen'de görevli bir Samani Valisi olmuştur. İbni Sînâ'nın annesi, yakındaki komşu köy olan Afşana'dandı. Ebu Ali el Hüseyin İbni Abdullah İbni Sînâ, Buhara yakınlarındaki Afşana'da DS. 980'de (Hicri 370), doğmuştur. Çocukluğunda babası İbni Sînâ'nın öğretiminde önemli rol oynamıştır. El Mahmud'dan Hint matematiği ve cebir, Natili'den Platon felsefesini öğrenmiştir. Başka hocalardan da ders aldığı bilinmektedir. Bir İskit Türk'ü olan büyük bilgin Razi'nin (865-925) el- Havi (Continens) isimli, Kanundan hiç de aşağı kalmayan muhteşem eserini de okumuştur. İbn-i Sînâ 10 yaşına kadar Kur'an'ı ezberlediğini yaşı ilerleyince başka bir öğretmenden hesap öğrendiğini bir başkasından da fıkıh ve kelim dersleri aldığını belirtmektedir. Aynı zamanda mantık ve felsefe dersleri de görmüştür. İyi bir eğitim almış 18 yaşına geldiğinde kendi ifadesiyle döneminin bilimsel ve felsefi çalışmalarını incelemiş ve özgün eserler yazacak kadar kavradığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber metafiziğe de büyük ilgi duymasına karşın ancak Farabi'nin metafizik kitabını okuduktan sonra anlamaya başladığını ifade etmektedir. İbn-i Sina'nın büyük şöhreti hekimliği ile birlikte gelmiştir. Samani hükümdarı Nuh bin Mansur'u başarılı bir şekilde tedavi ederek nadir eserlerin bulunduğu saray kütüphanesinden yararlanma fırsatını elde etmiştir. Maalesef bir süre sonra bu kütüphane yanmış İbn-i Sînâ sorumlu tutulmuştur. Samanî oğullarındaki politik karışıklıklar nedeniyle ve babasının ölümü sonrası Buhara'yı terk etmiş oradan Harezmi'ye gelmiştir. Harezmi Prensi Ali Bin Memun'un pozitif bilimlere desteklemesi nedeniyle İbn-i Sina'yı kabul etmiş fakat Gazneli Mahmut'un onu çağırmasına olumlu cevap vermemiştir. Bu nedenle İbn-i Sina Gazneli Mahmut'tan çekindiği için Harezmi'den Gürgeç'e geçmiştir. Gürgeç'te fazla kalmamış buradan Gürcan'a gitmiştir. Gürcan'da Ebu Muhammed isimli felsefeden hoşlanan bir şahıs tarafından korunmuş burada Şifa, el Kanun kitaplarının bir kısmını ve İşaret adlı kitabını yazmıştır. İbn-i Sînâ iki yıl burada kaldıktan sonra Rey'e

varmış Büveyhiler'in hizmetine girmiş özellikle doktor olarak seçkin bir yer edinmiştir. Hatta melankoliye yakalanmış olan Büveyhi hükümdarı Mecdü'd-Devle'yi tedavi etmiştir. 1015'te Mecdü'd-Devle'nin kardeşi Şemsü'd-Devle kente saldırmış ve oradan İbn-i Sînâ Kazvine oradan da Hemedan'a geçmiştir. Bir süre sonra Şemsü'd-Devle hastalığı nedeniyle onu çağırılmış ve buraya yerleşmiş ve onun vezirliğini yapmış Şemsü'd-Devle'nin ölümüne kadar da görevini sürdürmüştür. Fakat ordu mensupları ondan hoşlanmamışlar ve Sultan'dan İbn-i Sina'yı öldürmesini istemişlerdir. Fakat o sadece görevinden azletmiştir. Şemsü'd-Devle'nin ölümünden sonra görevinden ayrılmış İsfahan'daki Alaü'd-Devle'nin yanına gitmek istediye de muhalifleri onu yakalamış Ferdacan Kalesine dört ay hapsedmiştir. Tutukluluğu bitince İsfahan'a gitmiştir. İsfahan'da 'da Alaü'd-Devle onu görkemli bir şekilde karşılamıştır. 1037 yılına kadar burada kalmıştır. Askeri seferlere de katılan İbn-i Sînâ bir Hemedan seferinde kendisinde mevcut olan bir hastalığın ağırlaşması sebebiyle Hemedan'da hayatını kaybetti ve mezarı Hemedan'dadır. (9, 10) İbn-i Sînâ olağanüstü çalışkan bir insandır; çok karışık bir dönemde yaşamasına ve zaman zaman siyaset işlerine karışmasına rağmen küçüklü büyüklü ortalama 250 eser yazmıştır.

Bu büyük Türk bilgininin acılarıyla geçen hayatında büyük eserler vermesi onu tanıyanlar da ayrı bir hayranlık uyandırmaktadır. Fakat Tıbbın ve felsefenin tamamında, fen bilimlerinin tamamına yakınında bir otorite olarak anılırken, mensubu olmadığı "Arap, Fars vd." kimlikleriyle tanınması yerine, sahip olduğu "Türk kimliğinin bilinmesi ve Türk Kültürüne aidiyeti" de unutulmamalıdır. İbn-i Sînâ'nın Hemedan'da bulunan mezarı daha sonra kendisine yaptırılan anıt mezara taşınmıştır. Bu taşınma işlemi sırasında Rus bilim adamları antropolojik inceleme yapmak üzere, İbn-i Sînâ'nın kafatasını fotoğraflamış ve onun Türk Halklarından birine ait olduğuna karar vermişlerdir. Antropolojik çalışmalar o kadar güvenilir olmasa da İbn-i Sînâ'nın milliyetine, kökenine dair dikkat çekici bir araştırma Alman dili uzmanı ve hekim olan Otto Alberts'e aittir. Alberts 1901 yılında makale olarak yayınladığı bu çalışmada, Türk bilginini Yusuf Has Hacib'in (1017-1077), İbn-i Sînâ'nın öğrencisi olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşünü, Fârâbî'nin İbn-i Sînâ'ya, İbn-i Sînâ'nın da

Yusuf Has Hacib'e etkilerini Kutadgu Bilig eseri üzerinden ortaya koyarak, savunmuştur. Böylelikle aslında bizlere Türk kültür tarihinde bu etkileşim zincirinin önemini hatırlatmaktadır. Dönemin bilim dili Arapça olduğundan, İbn-i Sînâ'nın da çalışmalarını Arapça yazdığı bilinmektedir. Yusuf Has Hacib'in Türkçe kaleme aldığı Kutadgu Bilig eseri, kaynaklarda tıp alanına da değinen ve bu alanda Türkçe yazılmış bilgi sunan ilk eser olarak geçmektedir. Yazımı 1069/1070 yıllarına dayanmaktadır. Alberts'e göre, Yusuf Has Hacib, İbn-i Sînâ ile aynı bölgede (Türkistan'da) yaşamıştır ve İbn-i Sînâ öldüğünde Yusuf Has Hacib 20 yaşındadır. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eserinde İbn-i Sînâ'nın etkisinin çok belirgin olduğu ve bunun da İbn-i Sînâ'nın Yusuf Has Hacib'in hocası olduğunun bir göstergesi olarak ileri sürmüştür. İbn-i Sînâ'nın, çalışmalarını Arapça kaleme almış olması veya İran Şehirlerinde bulunmuş olması nedeniyle, hem de birçok kez siyasi karışıklıklardan dolayı göç mecburiyetindeyken, Arap veya İranlı olarak adlandırılmasının yanlışlığı ortadadır. Günümüzde uluslararası bilim dilinin İngilizce olması ve bilim insanlarının çalışmalarını İngilizce kaleme alması nedeniyle onları İngiliz kabul etmek ne kadar gülünçse Farabi, İbn-i Sînâ, Biruni, Harezmi gibi insanların eserlerini o günün bilim dili Arapça ile yazmaları nedeniyle onları Arap kabul etmek de o derece gülünçtür. Babasından gelen Sînâ adının, annesinin ve babasının doğum yerleri (Belh ve Afşana) ve annesinin Afşin Türk boyuna mensup olduğunun bilgisi de Şemseddin Günaltay'ın çalışmalarında aktarılmıştır. Ünlü Türkolog Kilisli Muallim Rifat, İstanbul Ali Emiri Kütüphanesi'ndeki yazma eserler üzerinde çalışırken İbn-i Sina'nın Türkçe bir şiirine rastlamış ve neşretmiştir (11, 12). Üstelik İbn-i Sînâ'nın akılcılığı hoşgörüsü ve felsefi sorunları mümkün olduğu kadar özgürce çözmeye çalışması onda Eski Türklerin özelliklerini yansıtmaktadır (13) Dimitri Gutas (14) "İslâm dünyasındaki felsefi çalışmaları yapan düşünürler için ırk veya dil merkezli tanımların; S. Frederic Star (15) ise dil merkezli tanımların yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Dimitri Gutas'a (14) göre "Avrupa'ya ait bir kavram olan "milliyetçilik" anlayışının klasik İslâmî dönemde fertlerin kendilerini tanımlamalarına karşılık gelmediğidir. O zamanlar insanlar kendilerini ırkî arka planlarıyla değil, kabile, aile, şehir, kasaba ve

hatta dinleriyle tanımlamaktaydılar" demektedir. İdeolojik anlamda o dönemde milliyetçilik olmadığı doğrudur. Fakat O dönem Türk Dünyasının büyük şahsiyetleri Kaşgarlı Mahmut (1008-1102), İbn-i Sina'nın öğrencisi Yusuf Has Hacib (1017-1077) ve Ahmet Yesevî (1093-1166) Araplar tarafından küçük kaba saba görülen Türkler ve Türkçe için ortaya çıkmışlardır. S. Frederic Star (15) "Kayıp aydınlanma" isimli eserinde "Kaşgarlı Mahmut'un planının halifeyi ve hatta bütün Arapları ve İranlıları Türk dilleri öğrenmenin ve Türk kültürü ile haşır neşir olmaya başlamanın vaktinin geldiğine ikna etmeyi istediğidir. Elbette böyle bir işe kalkışmasında yıllardır Türkleri hedef alan kültürel ön yargıların rolü vardır. Fakat Kaşgarlı Mahmut bu planı bir zaferle sonuçlandırmak istemektedir. Okurlarını gözünü korkutmadan Türk dillerinin öğrenmenin basit yollarını sunmakta ve kendilerini Türk kültürüyle tanıştırmaktadır. İçinde kelimelerin yanı sıra Türk dünyasındaki deyimlerin, vecizelerin, şiirlerin ve halk irfanının özlü sözlerinin de yer aldığı bir Türkçe Arapça Lügat yazmıştır. Türk dillerindeki bu sözler Arap harfleriyle yazılmış ardından Arapça'ya tercüme edilmiştir. Buna ilave olarak Kaşgarlı Mahmut çeşitli Türk boyları ve bu boyların adetlerinin küçük resimlerini de sunmuş hatta bir dünya haritası da koymayı ihmal etmemiştir". Türkistan Coğrafyası 7. ve 8. asırda Arap istilasına uğramış ve bu Türkler için çok yıkıcı olmuştur Özellikle Harezmi devletinin düşüş belirtileri gösterdiği dönemde Araplara karşı direnmelerine rağmen kütüphaneler, arşivler ve Harezmi dilindeki Literatürün tamamı ateşe verilmiş bilim adamları ve mahalli uygarlığın taşıyıcıları sistemli bir şekilde öldürülmüştür. Biruni'nin (973-1048) yazdığına göre Emeviler döneminde Arap kumandanı Kuteybe bin Müslim (669-715) memleketin tarihini bilen bilimsel çalışmalarda bulunmuş ve Harezmi dilini okuyup yazabilen herkesi mümkün olan her türlü yolu deneyerek sindirmiş ve yok etmiştir (15). İki yüz yıl süren bir toparlanma sürecinden sonra Türk ve İslam uygarlığı bu seferde felsefe ve bilim karşıtları tarafından saldırıya uğramıştır. Özellikle felsefe karşıtlarından Gazzali İslam dünyasında felsefecilere yönelik büyük bir önyargının oluşmasına neden olmuştur. Kendisi de önemli bir düşünür olmasına rağmen yapmış olduğu büyük hatanın asırlarca İslam dünyasında örnek alınacağını hesap edememiştir. Nizamiye

medreselerinde rektörlük gibi çok önemli görevde bulunurken siyaset-iktidar ilişkisi nedeniyle iktidarı güçlendirmek düşüncesiyle farklı fikirlerin toplumda yer bulmasını önlemenin ne büyük bir hata olduğunu anlayamamıştır. Eserlerinde insanları belirli bir kalıba sokmaya çalışmış Türkistan coğrafyasındaki akli önceleyen Maturidi Kalam geleneği yerine Eşari Kalam geleneğinin temsilcisi olmuştur. Tehâfütü'l-Felâsife (Felsefecilerin Tutarsızlığı) (16) eseri asırlarca tartışma nedeni oluşturmaktadır.

Böylece bilim ve felsefenin öncülerinden Büyük Türk Bilgini İbn-i Sina yaşadığı İslam dünyasında ve sonrasında hak ettiği itibarı görememiştir. Felsefeye karşı takınılan yanlış tutum ve davranışlar zaman içerisinde onun düşüncelerinin takipçilerini azaltmıştır. Bu arada İbn-i Sina Avrupa Batı aydınlanmasının ise doğudaki köklerinden biri olmuştur. El-Kânûn Fi't-Tıbb kitabının 600 yıl batıda okutulduğu, felsefi fikirlerinin birçok Batı düşünürüne ilham kaynağı olduğu hatırlanırsa doğuda itham ve ihmal edilmesinin ve İslam uygarlığının yüzlerce yıllık gerileme nedenleri de anlaşılacaktır.

3. İbn-i Sina'nın Eserleri

İbn-i Sina'nın eserleri arasında en önemlileri, eş-Şifâ en Necât, el İşârât ve't tenbîhât', Dânişnâme'yi Alâî ve el-Kânûn Fi't-Tıbb ve Uyûnu'l Hikme'den bahsedilebilir. İbn-i Sînâ'nın bunlardan başka daha pek çok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bir kısmı onun düşünce sistemini ihtiva eden ansiklopedik eserlerdir. Bir kısmı da felsefenin muhtelif meselelerine ait yazmış olduğu kitaplardır. Bunların en başında Şifa gelmektedir. Şifa meşşai felsefesinin sistematik bir eseridir. Burada mantık ve matematikten başlayarak bütün tabiat ilimlerinden metafiziğe kadar birçok konu anlatılmaktadır. Daha sonra İbn-i Sînâ bu eserini kısaltarak üç küçük cilt halinde Necat'ı yazmıştır. Necat'ı da kısaltarak zamanla olgunlaşan fikirleriyle düzeltmeler yapmış İşârât vettenbihât'ı kaleme almıştır. Eserleri içinde İşârât en sistematik bir eseridir hayatının son dönemlerinde yazılmıştır (17). İbn-i Sînâ'nın Dânişnâme'yi Alâî'si üslûp ve muhteva açısından Farsça yazılmış ansiklopedik bir eserdir. Farsça felsefe terminolojisine katkı sağlamıştır. El-Kânûn Fi't-Tıbb ise İbn-i Sînâ'nın tıp konusundaki en önemli ve kapsamlı eseridir. Eser modern dönemlere

kadar gerek doğuda gerekse batıda tıp alanında en önemli kaynak olarak okutulmuştur (18). İbn-i Sînâ temel eserini hekimlik üzerine vermiştir. El-Kânûn Fi't-Tıbb (hekimlik yasası) üzerinde uzun yıllar çalışmıştır. Bu yıllarını azimli bir çalışma, yorulmak bilmeyen gözlemler, öncüllerinin ve çağdaşlarının eserlerini inceden inceye öğrenmekle geçirmiştir. Tıp tarihi eserleri arasında eşi bulunmaz bir örnektir (19).

Tıp Kanunu, yazıldığı tarihe kadar geçen dönem içerisinde geliştirilmiş olan temel tıp bilgisini ve İbn-i Sina'nın kendi özgün katkılarını içeren dev bir yapıttır. Bu özelliğinden dolayı, belki de Antikçağ'ın önemli tıp bilginlerinden Hipokrates ve Galenos'un (Galen) tıp eserlerinden sonra tıp biliminin standardı haline gelmiştir. İbn-i Sina, bu eserini Gürcan'da yazmaya başlamış, Rey'de devam ettirmiş ve Hemedan'da tamamlamıştır. Latinceye Canon Medicina diye çevrilen Tıp Kanunu, altı yüz yıl aşılammış ve İbn-i Sina'nın söylediklerine çok az şey ilave edilebilmiştir. Tıp Kanunu başta İbranice, Latince, Farsça, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve daha birçok dile çevrilmiş ve defalarca yayımlanmıştır (9).

Bu eser beş büyük kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap; hekimlik teorisi üzeredir. 4 bölüme ayrılmıştır bunlar: giriş, anatomi ve fizyoloji; hastalığın nedenleri hastalığın etiyolojisi; beslenme yaşam koşulu (genel diyetik), hastalıklardan korunma (profilaktik), hastaların iyileştirilmesi, tedavisi (genel terapi)dir (19). "Kitapta anatomi ve fizyoloji gibi tıp biliminin genel konularına ait bilgiler yer almaktadır. İnsan vücudunun tarifi, anatomisi, fizyolojisi ve bütün özellikleri ele alınarak dört sıvı (ahlâtı erbaa), dört unsur (anasır-ı erbaa) ve bunların açılımı olan konular incelemiştir. Bu bölüm dört ayrı kısımdan meydana gelir, her bir kısım bir kaç makaleden oluşur, her bir makale birçok konuyu kapsamaktadır. Bu bölümün başlık isimleri diğer cilt ve bölümlerden daha farklı bir şekilde düzenlenmiştir. a. Birinci kısım, tıbbın sınırları ve ana konularını ele alır. b. İkinci kısım, genel hastalıklar ve insanın maruz kaldığı hastalıkları inceler. c. Üçüncü kısım, sağlığın ve hastalığın sebepleri, hastalığa karşı alınacak tedbirler ve ölümün kaçınılmazlığı hakkındadır. d. Dördüncü kısım, tedavi yöntemleri ile ilgilidir. İlaçlar hakkında genel bir bilgi verdikten sonra hastalıkların tedavileri, kusma ve ishal ile ilgili genel ve ortak tedavi usulleri, kusturucu

ve ağrı kesici ilaçların tabii halleri, ishalin çok artması halinde alınması gerekli önlemler, ilaç aldığı halde ağrısı dinmeyenlerin almaları gereken tedbirler, genel olarak ağrı kesici ilaçlar hakkında bilgi vermektedir (9, 20).

İkinci kitap; 2 bölümden oluşmaktadır; sıradan (basit) ilaç maddeleri ve onların etkenleridir. Kitap ilaçbilime (farmakoloji) ayrılmıştır. Müfredat adıyla hastalıkların tedavilerinde kullanılacak tek terkipli yani basit ilaçlardan söz eder. Burada bitkisel ilaçların alfabetik sırayla yazılışları ve yaklaşık sekiz yüz kadar ilacın özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Konu iki kısımda ele alınmıştır. a. Birinci kısım, genel tıp ilminde çok sık kullanılan ve her tabip tarafından bilinmesi gereken ilaçlar hakkındadır. b. İkinci kısım, genel olarak müfred (basit) ilaçların isimleri, kullanılma yerleri ve özellikleri ile bunlardan alınacak sonuçlar hakkındadır (9, 20).

Üçüncü kitap; ayrı ayrı hastalıklardan ve onların tedavisinden (Özel patoloji ve terapi)den söz eder. Burada şu hastalıklar yer alır: göğüs zarı iltihabı (plörit), zatürre(Pneumoni); karın sancısı ve karın sürgünü (dizanteri)dür. İbn-i Sînâ hastalıkları yalnız tanıtmakla kalmayıp aynı zamanda onları tedavi etme yollarını da göstermektedir. Her bir bölümün anatomi topografik girişimi bulunur. Bu kitapta göz, burun, kulak, ağız çevresi, gırtlak hastalıkları tasvir edilir Ayrıca ebelik öğütleri de verilmektedir.(19) Üçüncü kitapta;

Galenos'un sınıflandırmasına göre düzenlenmiş iç organlara ait hastalıkların ve tipik belirtilerinin tasvir ettiği patoloji konuları bulunur. İbn-i Sina'nın Muâlacât adını verdiği bu bölümde genel tedavi yöntemlerinden, baştan ayağa kadar vücutta meydana gelebilecek bütün hastalıklardan ve tedavi şekillerinden, sağlığı koruma yöntemlerinden, hastalıkların seyir çizgisinden söz edilmektedir. Burada konu yirmi iki ayrı kısım halinde ele alınmıştır. a.Birinci kısım, baş ağrıları ve beyin hastalıkları, b.İkinci kısım, sinir sistemi ve bununla ilgili hastalıklar ve tedavileri, c.Üçüncü kısım, oftalmoloji, d. Dördüncü kısım, kulak ve kulak hastalıkları, e.

Beşinci kısım, burun ve burun hastalıkları, f. Altıncı kısım, ağız ve dil yapısı, g. Yedinci kısım, diş ve diş yapısı, h. Sekizinci kısım, diş etleri ve dudaklar, i. Dokuzuncu kısım, boğaz, j. Onuncu kısım, akciğer ve göğüs hastalıkları, k. On birinci kısım, kalp ve kalp hastalıkları, 1. On ikinci kısım, memeler ve meme anatomisi, m. On üçüncü kısım,

yemek borusu ve mide, n. On dördüncü kısım, karaciğer, o. On beşinci kısım, safra kesesi ve dalak, p.On altıncı kısım, bağırsaklar ve anüs, q.On yedinci kısım, anüs ve anüs çevresinde meydana gelen hastalıklar ve tedavi yöntemleri, r. On sekizinci kısım, böbrekler, s.On dokuzuncu kısım, mesane ve idrar yolları ve üroloji, t.Yirminci kısım, tenasül uzuvları, u.Yirmi birinci kısım, kadınların tenasül uzuvları, v.Yirmi ikinci kısım, vücutta çıkan iç yağı ve kıl bezleri ve bel ağrıları, hakkında bilgi vermektedir (9, 20).

Dördüncü kitap; operatörlük (kırık ve çıkıklar) sıtmanın teşhisi (hastalık sırasında krizler), şişkinlik, irinli deri kabarcıkları, deri dokularının irinli iltihabı (flegmon), çıban, yilancık, organların ölümü (kangren), ödemi (şişlik), sıracı (sara), yanık, yara bere, kan yitirmesi ve kanser, kızamık, cüzam ve veba hastalığını kapsamaktadır. Kitapta zehirler hakkında açıklamalarda bulunur. Deri hastalıkları ve kozmetik sorunlar incelenmektedir. İbn-i Sînâ saçların dökülmesi boyanması için ilaçlar önerir; deri yanık ve tahrişlerine karşı tedavi yönlerini göstermektedir. Şişmanlık ve zayıflık hakkında da ilaçlar tavsiye eder (19). Bu kitabı; humma gibi ateşli hastalıklar konusundadır. İbn-i Sina'nın Hummiyyat adını verdiği bu bölümde genel sağlığı konu edinerek insan vücudunda meydana gelebilecek özellikle ateşli hastalıklardan ve vücuttaki şiş ve yaralardan, zehirlenmelerden, deri hastalıklarından ve cerrahi operasyonlardan bahseder. Yedi kısımdan oluşur. a. Birinci kısım, ateşli hastalıklar, b.İkinci kısım, hastalığın en ağır ve tehlikeli dönemlerinde görülen sıkıntılar ve bunlara karşı alınacak önlemler, c. Üçüncü kısım, vücutta meydana gelen sivilce, çıban ve çeşitli şişmeler ve bunların ilaç ve tedavi yöntemleri, d. Dördüncü kısım, kırık ve çıkıkların dışında kalan diğer cerrahi olaylar ve kapanması gereken yarık ve yaralar, e.Beşinci kısım, kırık ve çıkıkların kaynaşması, f. Altıncı kısım, zehirler, g.Yedinci kısım, süslenme ve güzelliği koruma, hakkında bilgi vermektedir(9, 20).

Beşinci kitap; Beşinci kitap; karmaşık ilaç maddeleri zehirler ve panzehirleri anlatır. İbn-i Sînâ el kanunu yaklaşık olarak 1019 yılında bitirmiştir. Tıbbi malzemelere (materia medica) ilişkindir ve ilaçların terkipleri (akrabadin) yer almaktadır. İbn-i Sina'nın Mürekkebat adını verdiği bu bölümde, kompleks ilaçlardan, akrabazinlerden ve bunların yapımı ve özelliklerinden söz edilmektedir. Tıp

Kanunu'nun günümüze kadar özgünlüğünü koruyan bilgilerin yer aldığı bölümüdür. İki kısımdır. a.Genel olarak akrabazinler ele alınmıştır. b. Her bir organda meydana gelen hastalıklara hangi ilaçların verileceği ele alınmıştır. Bu son kitapta İbn-i Sina, nasıl hazırlanacaklarını açıklayan yönergeleriyle birlikte 760 ilacı tanımlamıştır. Bundan dolayı Tıp Kanunu çağının en özgün materia medicası olmuştur. Kitap toplam olarak 1000 sayfadır ve yaklaşık bir milyon sözcükten oluşmaktadır İbn-i Sînâ El-Kânûn Fi't-Tıbb yaklaşık olarak 1019 yılında bitirmiştir (9, 20).

İbn-i Sina'nın bilinen yaklaşık 250 civarındaki eserlerinden bazıları farklı bir başlık altında yayınlanan eserlerin bölümleridir. Fakat yüz kitabın İbn-i Sina tarafından yazıldığı güvenilir bir şekilde söylenebilir ve bunların çoğu modern çağa kadar gelmiştir. İbn-i Sina tıp bilimin yanı sıra birçok bilim ve dil bilimi alanında da etkilidir. Onun katkıları tıbbi ve felsefi dilde mevcut olup bunları kategorize edebildiği gibi Arapça ile Yunanca arasındaki farkları da düzeltebilmiştir. Büyük miktarlardaki bilgiyi belki de diğer bilginlerden daha iyi sınıflandırmıştır. İbn-i Sina, bu eserleri İran, Uzak Doğu ve Avrupa'daki bilim adamları tarafından nesiller boyunca kullanılan tutarlı metinler halinde düzenlemeye devam etmiştir. Bin yıl boyunca Arapça felsefi terminolojinin yerleşmesine yardımcı olmuştur. İbn-i Sina'nın Tıp Kanunu'nun tıp eğitimi üzerinde derin bir etkisi vardır. Yüzylerce yıl El-Kânûn Fi't-Tıbb tıp fakültesi müfredatının temeli olarak kullanılmıştır. Tıp öğrencilerine Aristotelesçi doğa felsefesi bağlamında fizyolojinin temelleri hakkında tutarlı bir araştırma sağlamıştır. Bu yapı içerisinde İbn-i Sina, her şeye gücü yeten bir yaratıcının hayatı harekete geçirdiği ve temel olarak günlük dünyadaki faaliyetlerden kopuk olduğu yönündeki Aristotelesçi öğretiyi değiştirmiştir. İbn-i Sina buna karşın İslami tek Tanrı'lı ilahi varlık anlayışını eserlerine yerleştirmiştir. El-Kânûn Fi't-Tıbb'ın (Canon) Avrupa tıbbi üzerinde benzeri görülmemiş bir etkisi olmuş 1500 ile 1674 yılları arasında en az 60 baskı yayımlanmış ve bu süre zarfında önemli miktarda yorum yapılmıştır (Galenic Heritage). Tıp Kanunu'nun, ilk Latince çevirisi, Gerhard von Cremona (1135-1187) tarafından XII. yüzyılda ve ilk İbrani baskısı da 1491'de yapılmıştır. Tıp Kanunu, XV. ve XVI. yüzyıllarda matbaanın ve dizgiciliğin geliştirilmesinden sonra yaygınlık kazanmış

ve baştanbaşa Avrupa'yı XVIII. yüzyılın sonuna kadar kalıcı şekilde etkilemiştir. Şimdilerde hâlâ bazı Avrupa kütüphanelerinde (Paris'te 1482, Padova ve Milano'da 1658 ve Berlin'de 1608 baskısı) kullanılır nüshaları yer almaktadır(9).

İbn-i Sînâ gibi büyük filozof ve bilginler büyük çaptaki eserlerinin bir de küçüğünü yazmışlardır. İbn-i Sînâ da El-Kânûn Fi't-Tıbb eserinin kısaltılmış hali olan kitab el-kanun el- sagir fit-tıbbi kaleme almıştır (21). Küçük Kanun (Kanun'u Sagir) 10 makaleden oluşan bir kitaptır. Alt bölümlere ayırarak ayrı ayrı makaleler halinde, evvela insanın yaratılışı ile başlayıp, bedeninin oluşması, Tıp biliminin kısımları özetle anlatılmıştır. Nabız detaylı olarak sınıflandırılmış, idrar, bedenin diğer organları ile ilgili temel bilgiler, yiyecek ve içeceklerin güçleri, sağlığı koruma, çocukların eğitimi, hamile ve emzikli kadınların yönlendirilmesi, baş ve baştan başlayıp göğüs sınırına kadar olan bölgenin hastalıkları, göğüs ve göğüsten karına kadar olan bölümün hastalıkları, mide ve sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları hastalıkları, nefes, eklem ağrıları, sıkmalar, bedenin dışındaki arizi hastalıklar, kan verme zehirli haşeratın sokması konuları özetlenmiştir (21).

"Tıp, felsefe, matematik, gökbilim, fizik, kimya ve müzik gibi çeşitli alanlarda çalışmış olan, İbn-i Sina (980- 1037) matematik alanında matematiksel terimlerin tanımları ve gökbilim (astronomi) alanında ise, duyarlı gözlemlerin yapılması konularıyla ilgilenmiş ve astrolojiye ilgi göstermemiştir. Mekanikle de ilgilenmiş; Aristoteles'in hareket anlayışını eleştirmiştir. Hemedan'da kurduğu gözlemevi İslam dünyasında Türkler tarafından en ilgi çekici olanıdır. İbn-i Sina, bir gün İsfahan emiri Alaü'd-Devle'ye eski gökbilimsel tabloların yetersiz ve eksiklikleri olduğundan söz eder. Alaü'd-Devle de ona yeni bir gökbilimsel tablo hazırlamak üzere Hemedan'da bir gözlemevi kurması için emir verir. İbn-i Sina, öğrencisi Ebu Ubeyd el-Cuzcani (ö. 1070) ile birlikte gerekli çalışmalara başlar. Cuzcani ile birlikte burada azimut ve yükseklik ölçen bir araç yaparlar (Zat el-Semt ve el-İrtifa). Bu aracın bir kısmı günümüzde kullanılan Mikrometre'ye (iki gökcismi arasındaki çok küçük açısız konumları ölçmeye yarayan bir aygıt, 1670 yılında icat edilmiştir) benzemektedir. Azimut halkasının çapı ise 7 metre civarındadır. Bu alet açı ölçüsünde çok büyük dakiklik sağlamaktadır. Fakat bu gözlemevinde herhangi bir zicin

hazırlanmışına ilişkin olarak bugüne kadar bulunmuş bir bilgi yoktur. Ayrıca İbn-i Sina'nın el-İşârât ila Fesâdi Ahkâm el-Nücüm (Astrolojinin Vargılarının Yanlışığını Saptamaya Yarayan Kanıtlar) ya da Risâle fi Redd el-Müneccimin adlı astrolojiyi kınayan bir risalesi de vardır”(22). İbn-i Sina bu risalesinin önsözünde şunları yazmaktadır: “Onurunu gözeten bir bilim adamının reddine teşebbüs etmeyeceği iki türlü bilgi vardır. Bunlardan biri, önsel veya apriori bilgilere ilişkin olan şeyleri içeren bilimlerdir. Ayrıca matematiksel sonuçların, örneğin geometride ve aritmetikte ulaşılan gerçeklerin de nerede ise bunlar kadar kesin bir sarahatle belgelemekte oldukları nitelendikleri söylenebilir. Temele konan birtakım önermelerle ve örnekseme veya analogiler yardımıyla ispatlanma ihtiyacında olmalarına rağmen, iyi anlaşılmalara şartıyla, bunlar da kesin bilgileri oluştururlar ve kendi kendilerine yeterli olarak açık ve sarhihtirler. Kimse bunları eleştirmez, bunlara itiraz edemez. Bir de ciddi ve seviyeli bir bilim adamının ilgilenmek istemeyeceği ikinci bir tür bilgi vardır ki, bu türden olan bilgiler aşağı ve değersiz bilim dallarını oluşturur ve gerçek bilim adamı kendisini bunların kat kat üstünde hisseder. Örneğin sihir, kürek kemiğinin incelenmesine ve kurban hayvanlarının bağırsaklarının kıpırdanmalarının gözlemlenmesine dayanılarak yapılan kehanet tipleri ve bunlara benzer diğer fal çeşitleridir. Saygın bir kişiliğe sahip bir bilim adamı bu gibi şeylere itibar etmez, bunları üzerinde durulmaya değer saymaz. Astroloji için de durum böyledir. Kavrayış derinliğine ve sağlam bilgiye sahip her bilim adamı için bu bilim dalına ilişik her şeyin güçlü bir temelden yoksun olduğu gerçeği açık ve sarhihtir. Bundan dolayıdır ki bu gibi kimseler astrolojinin reddi konusunda kanıt ileri sürmeyi veya savunmayı gereksiz telakki ederler”(22).

4. İbn-i Sina'nın Felsefî Düşünceleri Ruh-Akıl

İbn-i Sînâ psikoloji ile de ilgilenmiş ve bir yerde bu ilmin kurucuları arasında yer almıştır. Aristoteles'in De Anima'sını örnek alarak kaleme aldığı Kitabu'n Nefs isimli eserinde kendisinden önceki düşünürlerin görüşlerini birer birer eleştirmiş ayrıca ilginç yorumları ve özgün açıklamalarıyla dikkat çekmiştir. İbn-i Sînâ eş şifa'nın Tabiiyat

bölümünün 6. kitabı olan Kitabu'n Nefs'in başına yazdığı kısa önsözde bundan önceki bölümlerde ele aldığı konuları birer birer zikrettikten sonra geriye tabiat ilminin iki temel konusu olan bitkilerle hayvanların kaldığını bu ikisinin de cisim ve organlardan meydana gelen madde ile onun suretinden meydana gelen ruhtan oluştuğunu ifade ederek bitki ve hayvanlardan söz etmeden önce nefsten bahsetmenin doğru olacağını belirtmiştir (23). İbn-i Sînâ bu dünyada nefsi sadece insan türüne özgü kılmayıp bitki ve hayvanların da nefsi olduğu düşüncesindedir. Buna göre oluş ve bozuluş dünyasında bitkisel, hayvanî ve insanî olmak üzere üç tür nefis (ruh) bulunmaktadır:

Bitkisel ruhun besleyici, gelişici ve doğurucu yönleri bulunmaktadır. Hayvani ruhun bitkisel ruhtan fazla olarak davranış (hareket) ve algı (idrak) gücü vardır. Algı gücünün ise hem dış hem de iç güçleri bulunur. Dış güçler görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularıdır, iç güçler ise ortak duyu(müşterek his), tasarlama hayal gücü (bu insanlarda düşünme gücü haline dönüşür) ve anımsama gücüdür. İnsan ruhuna (an-Nefs an-Natika-konuşan nefis) gelince yapıcı güçle ve bilici güçle donatılmıştır. Öteki canlılardan farklı olarak insanın davranışla ilgili iradesi ve olayların ilkelerini araştıran yönü vardır. İnsanın yapıcı gücüne ameli akıl (Pratik akıl), bilici gücüne kuramsal (Nazari-teorik) akıl da denir. Kuramsal aklın insanda doğal olarak bulunan, fiil haline dönmüş yetisel ve kazanılmış akıl denen yönleri bulunur. İbn-i Sina'ya göre ruh (nefs) iki yönü vardır. Biri bedene ötekisi üstün âleme yöneliktir. Bedene yönelik güç yapma ve davranışla ilgilidir. Yapma gücüyle yani insan iradeyle iyiyi kötünden ayırır. Bilici güç ise üstün âlemden kaynaklanır. Yapma gücüne yön verir. Kuramsal güç diyebileceğimiz bilici güç kavramlar kurar, nedenler arar ve anlamları maddeden soyutlar (13).

İbn-i Sînâ insanın nefsin bedenden bağımsız bir şekilde var olabilen manevi bir cevher olduğunu çeşitli delillerle ortaya koymaktadır. Genelde onun bu delillerinin temeli insandaki akli idrak ile duyusal idrak arasındaki farkın açıklamasına ve Akli idrakın cisim olmayan bir cevherde (nefs-ruh) gerçekleştiğinin gösterilmesine dayanır. Buna göre duyusal idrak güçleri, nesnenin suretini madde ve maddeye ilişkin özelliklerden tam olarak soyutlayamazlar, Çünkü onlar cismani bir organla idrak ederler. Oysa Akli idrak gücü, nesnenin

suretini maddesinden her yönüyle tam olarak soyutlayıp idrak edebilmektedir. İşte İbn-i Sînâ'ya göre akıl gücünün bu idrak, ona sahip olan şeyin cisimsel olmayan bir cevher olduğunu gösterir. Zira nefis, cisimsel bir cevher olsaydı tam bir soyutlama yapamaz. Yine İbn-i Sînâ'ya göre insanın tümel kavramları idrak edebilmesi de insan nefsinin cisim veya cisimle kaim bir cevher değil, bağımsız manevi bir cevher olduğunu ortaya koyar. Zira idrak edilen tümel kavramın akıl gücü dışında herhangi bir nesnel gerçekliği yoktur. Soyut olan tümellerin cisimde bulunduğunu düşünmekte imkansızdır. Ayrıca duygusal idrak güçlerinin aksine akıl gücünün kendini idrak edebilmesi, kendi varlığının bilincine varabilmesi de bu gücün cisim veya cisimsel olmadığını göstermektedir. İnsanın bilgi irade ve eylemlerinin ilkesi dolayısıyla bir nevi insanın asli doğası olan nefis(ruh) bedenle birlikte var olsa da mahiyet olarak ondan tamamen ayrı ve yalın bir cevher olup bedeninin yok olmasıyla yok olmamaktadır (18).

Nefsin bu ontolojik konumu noktasında İbn-i Sînâ Aristoteles'ten açık bir farklılaşma içindedir. Zira de animasında insani nefsi bitki ve hayvan nefislerinden daha ayrıcalıklı görmeyen Aristoteles bitki ve hayvan nefisleri gibi insana ait nefsi de bedeninin bir formu olarak düşünmekte ve onun ölümsüz olup olmadığı konusunda net bir görüş ortaya koymamaktadır. Dahası İbn-i Sînâ'da nefis ile beden arasındaki ilişki konusu Aristoteles'te dahil kendinden önceki filozoflarda görülmeyen bir yaklaşım biçimi ile ele alınmaktadır. Ayrıca nefsin beden üzerindeki çok boyutlu etkisini ısrarla belirtmesi ve bu konudaki açıklamaları onun felsefesinin en başta gelen ve orijinal yönlerinden birini oluşturmaktadır (18).

İbn-i Sînâ'nın ruhla ilgili ruhun varlığını ve kendisini bileceğini kanıtlayan bir örneği bulunmaktadır: Bu örneğe göre ergin yaşta boşlukta duran bir insan varsayılmaktadır buna boşlukta uçan adam örneği de denmektedir. Yetişkin olarak yaratılmış olmasına rağmen bedeni hiçbir yere temas etmemektedir. Dolayısıyla bu insan hiç duyma almamakta ve organlarından habersiz olduğunu düşünebilmekteyiz. Fakat yine de kendisinin var olduğunu farkındadır. İşte İbn-i Sînâ'ya göre bu farkındalığı sağlayan bedenden bağımsız manevi bir cevher olan nefistir. Demek ki insan bu durumda bile organlarının kendine ait olduğunu bilmese de bilinçlidir ve buna ruh denir. İbn-i Sînâ ruhun

bilici yönü ile kuramsal(teorik) akli kastetmiştir ruhun kendi varlığını bilmesi için bedene ihtiyacı yoktur ruh manevi bir cevherdir. Ruh bir araz değildir bedeni meydana getirir ona canlılık verir ruhun yetkinliği ile beden oluşur ruh bedeni bırakınca bedeninin biçimi değişir (13, 18)

İbn-i Sînâ'ya göre insanı insan kılan belirli güçler vardır Bu insani güçler: 1. Eyleme (amile) 2. bilme (alime) güçleri olmak üzere ikiye ayrılır. Pratik akıl (el aklü'l ameli) olarak da adlandırılan eyleme gücü insan bedeninin hareket ilkesidir. Bu güç insanı düşünmeye bağlı bir takım fiillere yöneltilir. Buna göre bedenle ve bedeni faaliyetlerle ilişkiyi sağlayan eyleme gücünün insanın diğer bir kısım güçleriyle ilişkisi bulunmaktadır. Teorik akıl (el-aklün nazarî) olarak da adlandırılan bilme gücü ise yukarıya ulvi alana dönük olan ve insanın bu alanla ilişkisini sağlayan bir güçtür. İnsan en yüce bilgi alanını oluşturan metafizik bilgiyi elde edip kendisini teorik bakımından etkinleştirebilir (18).

Mantık

Şifanın dokuz makaleden oluşan mantık kısmı İbn-i Sînâ'dan sonra klasikleşecek olan İslam mantık külliyatını meydana getirmektedir. İslam dünyasında Aristoteles'in Organon'unun 5. bölümüne ilave olarak baş tarafa Yeni-Platoncu Porphyrius'un (234-305) İsağuci'sinden esinlenerek bir giriş ile son tarafa sofistlik deliller hitabet ve şiir sanatına dair olan bölümlerin eklenmesiyle bu külliyat 9 bölüme çıkarılmıştır (23). Mantık Ortaçağ'da bir ilim mi veya sanat mıdır tartışması önemli bir sorun olmuştur. İbn-i Sînâ'ya göre mantık ister felsefenin bir bölümü sayılsın ister felsefeden ayrı olsun daima bir araçtır, alettir. İsharat eserinde şöyle tarif etmektedir: Mantığın hedefi insanı hatadan koruyan işaretleri vermektir (17).

İbn-i Sînâ mantığı felsefenin anahtarı olarak görmektedir felsefenin hedefi yani bilgi de insan saadetinin anahtarıdır. Mantık bilinen kavram ve hükümlerden bilinmeyen kavram ve hükümleri akıl yürütme ve böylece bilgi derecemizi yükseltmeye yardım etmek suretiyle bu görevi yerine getirir (kavramlar beraberinde hiçbir kabul veya ret bulunmayan zihni nesnelere; hükümler ise gereklilik veya kabul ihtiva eden zihni nesnelere). Mantık bunu doğru, gerçek tarifleri ve delilleri yanlış gerçek dışı olanlardan ayırmaktadır. Böylece bir dizi

kaide ve delil olarak iş görmek suretiyle yapar ki tarifler kavramları belirtmeye başlar. Mantık bilinen kavramlardan meçhul olanlara hareket etmek için kullanılan vasıtalar durumundadırlar. Deliller de hükümleri belirginleştirir ve bilinen hükümlerden meçhul olanlarına hareket etme vasıtalarıdır. Gerçek, doğru bilgiye gerçeğe uymayanlarda hataya götürdüğü için bilgi ancak mantığın ihtimali yoluyla elde edilir. Bunun istisnası nadir vakalarda Allah'ın bu bilgiyi herhangi bir insan çabası bulunmaksızın vermesidir (24). Ona göre ilmin kazanılmasında iki merhaleden geçilmektedir. Eşyayı evvela zihinde canlandırılır yani düşünülür. Bunun için mantık zihinde canlandırma ve doğrulama yani onaylama diye ikiye ayrılır İbn-i Sînâ'ya göre mantığın incelenmesinde "açıklayıcı konuşma" esas alınmalıdır. Bunlar birbirine bağlandığı zaman delil denilmektedir. Filozoflar kavramların delillerini araştırmaktadır bu delillendirme ya mutabakat suretiyledir ya da kısmi bir delillendirmedir. İbn-i Sînâ bu delilleri gözden geçirdikten sonra mantığı iki delalette görür: İbn-i Sînâ bilgiyi anlama ve açıklama gibi iki temel işlevi olan bir "etkinlik" veya "araştırma" olarak kabul etmektedir. Bu ise onun bütünüyle Çağdaş Bilim felsefesinde izlenen yöntemine uygun bir yaklaşım sergilediği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda İbn-i Sînâ'ya göre tanımlama ve kanıtlama da mantığın ve mantıkçının görevidir. Ona göre tanım ve kanıtlama da iki önemli bilgi aracı olarak kabul edilmiştir (9, 17).

Mantıkçının nihai gayesi, eşyanın tabiatı hakkındaki bilgiye götüren yolu açmak olduğundan, bu tabiatları aksettiren evrensel kavramlara delil teşkin eden evrensel sözcükler, onun ilgi alanı olmak zorundadır. Onun tartışmasının çoğunun, evrensel kavramların yani beş tümel yüklemelerin (cins, tür, farklılık, özellik ve araz-ilinek) tetkikine (analizine) odaklanmasının sebebi budur (24).

İbn-i Sînâ Mantık kitabında öncelikle kıyas türlerini ele almış ve tanımlamıştır. Buna göre kıyas türleri şunlardır Bilimsel (Burhan) kıyaslar: Bu kıyaslar kesin bilgi elde etmeye amaçlayan ve zorunlu öncüllerden yapılan kıyaslardır. Cedeli (diyalektik) kıyaslar: kipleri ister zorunlu(vacib) ister olanaklı(mümkün) ister olanaksız (mümteni) olsun, yaygın ve onaylanmış öncüllerden yapılan kıyaslardır. Şiirsel (poetik) kıyaslar: İster doğru ister yanlış olsunlar imgeleme

dayalı öncüllerden yapılan kıyaslardır. Sofistik kıyaslar: Bunlar doğruymuş gibi olan öncüllerden yapılan kıyaslardır. İbn-i Sînâ bunların ardından bilimlerin sorularının da zorunlu, olanaklı ve zorunlu olmayan biçiminde dile getirildiğini ileri sürerek her soru cinsinin o sorunun çözümünü veren kendine özgü öncülleri olduğunu belirtmiş ve burhan'ı kullanan kişinin ister açık ister karma olsun, zorunlu sonuçları zorunlu öncüllerden ve zorunlu olmayan sonuçları zorunlu olmayan öncüllerden çıkardığını savunmuştur. (24).

İbn-i Sînâ'nın bilim felsefesinin temelini oluşturan bu tanımlar onun nedensellik üzerinde durduğu satırlarla devam etmektedir. Fakat İbn-i Sînâ sadece fizik konularını ele almamış matematik ve metafizik gibi konuları da irdelemesi sebebiyle nedenselliğin de dışına çıkmıştır.

Metafizik

Eş şifa'nın sonuncu ve klasik tasnife göre 13. bölümü metafizikle ilgilidir ancak metafiziğin yanı sıra ahlak ve siyaset konuları da işlenmiştir. Aristo metafiziğine dayanmakla birlikte onunla büsbütün çelişen başka görüşlerde eklenmiş İslami problemlerde ele alınmıştır (23). Aristoteles, ilimleri tasnif ederken ilk sebep ve ayırık şeyler hakkındaki ilme dair kitabını fizik kitabının ötesine koymuş ve böylece o kitap " metafizik" veya İslam filozoflarının isimlendirilmesi ile " tabiat ötesindeki şeyin ilmi" diye bilinmiştir. Metafizik doğa ilimlerinden ve matematikten sonra öğrenilmesi gereken bir ilim sayılmıştır. İbn-i Sînâ metafiziki " varlık olmak bakımından varlığın İlmi" diye tanımlamıştır(25). Fakat İbn-i Sînâ felsefenin en önemli disiplini olan metafiziği Aristoteles'ten sonra yeniden inşa eden filozof olarak kabul edilir. O, yetersiz ve çelişkili bulduğu Aristoteles metafiziğini gerek form gerekse içerik olarak büyük bir dönüşüme uğratmış ve onu yeniden yapılandırmıştır. O pek çok mesele yanında Tanrı sorununa da farklı bir bakış ve yöntemle ele almış; tanrının varlığı, birliği ve aşkınlığı gibi konuların açıklanmasında " külli" bir ilim olarak metafiziğe özel bir konum biçmiştir. Böylece o bu tür metafiziksel meselelerin çözümünde fizik bilimler gibi cüzi bilimlerin verilerine dayanamayacağı yönünde önemli bir tez geliştirmiştir. Bu tez daha sonra İbni Rüşd gibi filozoflar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Metafizik sonuçlarda fizik biliminden elde edilen bir takım öncülleri ve

kanıtları metafiziğin dışına çıkarmayı hedefleyen İbn-i Sînâ'ya göre metafizik sonuçlar metafizik önermelere dayanmalıdır. Zira konusu "varlık olarak varlık" olan metafiziğin kendi altında yer alan diğer disiplinlerden öncüller alması ve bunları kullanması külli bir ilim olarak metafiziğin yöntemine yapısına ve amacına aykırı düşmektedir (26). İbn-i Sînâ el ilahiyatın 1. makalesinin 3. bölümünde metafiziğin cüzi duyular verileri kullanmaksızın salt külli-akli öncüllere dayanarak ilk ilkenin (Tanrı) varlığını kanıtlayabileceğini söylemektedir. Dahası El-Mübâhasât adlı eserinde Tanrı'nın varlığıyla ilgili özellikle fizikte kullanılan diğer (külli akli olmayan) delilleri şiddetle eleştirmekte ve bu noktada hem Aristotelesin hem de yorumcuların yaklaşımlarını hatalı bulmaktadır. Ona göre hareketten kalkarak Tanrı'nın varlığına ulaşmak yakışıksızdır. Zira bu yolla ancak bir hareket ettiricinin varlığı ortaya konulmakta, var olanların varlıklarını kendisinden aldıkları bir ilkeye ulaşılmamaktadır. Ona göre hareketten yola çıkarak her varlığın bizzat ilkesi olan Bir'in ve Hakk'ın temellendirilmesi söz konusu olamaz; ani ilk ilke hareketin ilkesine indirgenilmemelidir. İbn-i Sînâ'ya göre özellikle Allah'ın varlığı, birliği, sıfatların aşkınlığı gibi konulara ilişkin metafizik sonuçlar içeren tartışmalarda fizikten alınan öncülleri ortadan kaldırmak ister. O, Allah dışında bu sonuçlara varmak için yaratılışın gerekçe olabileceğini kesinlikle kabul etmektedir. Onun önerdiği şey bütün bir metafiziğin merkezine yerleştirdiği mümkün varlık ve zorunlu varlık kavramına dayalı olarak ortaya koyduğu kanıtlama biçimidir. İbn-i Sînâ'ya göre varlık ya bir sebebi olmayan zorunlu varlıktır ya da bir sebebi olan mümkün varlıktır. Bu doğrultuda İbn-i Sînâ'nın bu fikri mümkünü sebebi olan varlık; zorunluyu da sebepsiz varlık şeklinde tanımlamaktadır. Tanrı dışındaki varlıkların yani âlemin zorunlu değil mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır (18).

Müzik

İbn-i Sina İsfahanda iken, tıp ve mantık eserlerinin yanı sıra matematik kitaplarını da tamamlamıştır. Bunlar geometri, aritmetik, astronomi ve müziktir. Müzik çalışması harmonik (ahenk-uyum) ve orantılara vurgu yapılarak matematik çalışmasına dâhil edilmiştir (27). Pozitif bilimler diye tercüme edilebilecek bu bilimlere Farabi bilimlerin sayımında Ta'limiyyat adını vermektedir.

İbn-i Sînâ ise bu ilimlere Riyaziyyat adını uygun görür. İbn-i Sînâ bu konularda başlı başına eser yazmak yerine bunları özetleyerek eş şifaya eklemeyi uygun bulmuştur. Şifa eserinin 3. bölümüne Matematik ilimlerinin üçüncü dalı diyerek musikiye ayırmış ve "Cevamiu İlmi'l Musiki" adını vermiştir (23). İbn-i Sina (Avicenna), 17 yaşında devrinin bütün ilimlerini öğrendikten sonra, "İşte adam, diğer ilimler nerede?" demiştir. Müzik ilmiyle uğraşmaya ve müzikle tanışmaya başlayınca müzik ilminin büyüklüğünü anlayıp, "İşte ilim, adam nerede?" sözünü ifade etmiştir. Müziği psikolog olarak kullanan bilim adamına göre "şarkı söylemek sağlığı korumak için en iyi egzersizdir" (28)

İbn-i Sînâ müzik kuramında Farabi'nin çizgisini devam ettirmekle beraber bu arada Grek müzik kuramlarının basit bir takipçisi olmamıştır. Eserlerini diğer çalışmaları gibi özgün bir şekilde yeniden temellendirmiştir. Aynı zamanda müziği *el-Kanun fi el-Tıbb eserinde* hipokondriyak melankoli için terapi olarak kullanıldığı tedaviyi açıklamıştır. Bunlar içinde (*el-marakiye*) ve aşk acısı (*el-ishq*) bulunmaktadır. Tıbbi bir tedavi olarak müzik terapisinin kendine has başka işlevleri vardır. İbn-i Sina'ya göre bu işlevler arasında (1) ağrıyı dindirmek, hafifletmek veya azaltmak; (2) hastalıklara karşı vücut bağışıklığını (antikorları) güçlendirmek; (3) iyileşmeye yardımcı olmak ve (4) iyileşme sürecini kolaylaştırmak için dikkati ağrıdan uzaklaştırmak ve sakinleşmektir. Açıkçası amaç tamamen iyileşmek değil, daha çok sakinleşmek ve ağrıyı hafifletmektir. Bu temelde müzik terapisi tamamlayıcı tedavi rolünü oynar. Müzik terapisinin bir diğer işlevi de stresi azaltmak, semptomları hafifletmektir (29). Bilindiği üzere birçok felsefi, sanat ve bilim konularında yetkin İbn-i Sina devrinin ünlü bilim insanı ve felsefecileri ile tartışmış ve mektuplaşmıştır. Bunlardan biri de Biruni'dir. Biruni ve İbn-i Sînâ arasındaki yazışmalar bugüne kadar ulaşmıştır. Bu iki büyük bilgin birçok sorunlar üzerinde düşünce alışverişi yapmışlardır (19).

5. Tartışma

İbn-i Sina'nın zamanını hatta zamanları aşan eseri El-Kânûn Fi't-Tıbb içindeki bilgilerin önemli bir kısmı bugün eskimesine rağmen hekimlik metodolojisi açısından hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bunlardan biri tamamen çağdaş tıpta kullanılan sebepler

(etyoloji), belirtiler (semptomlar) ve ayırıcı tanıya dayanarak tedavi önermesidir. Bu ya dahili (ilaç) veya cerrahi tedavi yapılması gerekliliğidir. İbn-i Sînâ çok yönlü multidisipliner çalışan bir bilim insanı olduğu için diğer bilimsel çalışmaların sebep sonuç ilişkilerini tıp alanına da uygulamıştır. Nasıl ki diğer bilimlerde de bir kısmı teorik bir kısmı pratik olarak kabul ediliyorsa tıbbın da bilgi kısmının teorik; uygulamanın pratik olduğunu ifade etmiştir.

Sait Naderi ve ark'nın (30) çalışmasında İbn-i Sina'nın Kanun kitabının birinci cildinde Omurga Mekaniği üzerine yazdığı gözlemlerini değerlendirmişlerdir: İbn-i Sina, eserinde omurların ve omurga bölgesinin anatomik özelliklerine ilişkin açıklamalar bulmaya çalışmıştır. Herhangi bir omurun şeklinin ve boyutunun vurgulanması bölgesel fonksiyonuna göre belirlenir. Bu nedenle bugünkü sınıflandırmaya benzer şekilde omurgayı bölümlere ayırmıştır. Bunlar servikal, torasik, lomber, sakral ve koksigeal'dir. Daha sonra omur elemanlarının her bölgedeki anatomik özelliklerini anlatmıştır. Anatomik değerlendirmelerinde, özellikle de C2, T12 anatomisi ve sakral omurların sayısı ile ilgili bazı hataları ortaya koyuyor olsa da İbn-i Sina omurların ve omurganın neredeyse doğru şekilde ayarlanmasının biyomekanik özellikleri tanımlamıştır. Hareket bölümlerinin fleksiyon, ekstansiyon ve lateral bükülme yönlerinin yanı sıra torako-lomber omurganın birleşme fenomenini belirtmiştir. İbn-i Sina'nın en ilginç görüşleri cranio-vertebral bileşkenin biyomekaniği üzerinedir İbn-i Sina'nın kanununun bazı bölümleri ile bugünkü biyomekanik bilgilerimiz arasındaki benzerlikler şaşırtıcı gelmektedir"(30). Sait Naderi ve arkadaşlarının da tespit ettiği gibi İbn-i Sînâya göre gerek birinci (atlas) ve gerekse ikinci (axis) boyun omuru diğer omurlarda görülmeyen bazı özelliklere sahiptir. Başın sağa ve sola hareketi başla ilk omur arasındaki eklemle yapılır, hâlbuki başın öne ve arkaya hareketleri, baş ve ikinci omur arasındaki eklemle yapılır (31). Sadece omurganın biomekaniği üzerinde görülebileceği gibi İbn-i Sina'nın o dönem İslam dünyasında disseksiyonu (teşrih) yasak olduğu için yapmadığı gibi bir fikre zaman zaman iddia edildiği şekliyle kapılmamalıdır. İbn-i Sînâ'nın insan kadavra disseksiyonlarını kendisinin açıkça veya gizli mi yaptığı konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen insan vücuduyla ilgili bulguları kendi dönemi için hatta kendinden

sonraki dönemler için büyük ölçüde doğru ve yenidir (32) Üstelik İbn-i Sina'nın iyi bir uygulayıcı olduğu unutulmamalıdır. Kur'an ve İslam dininin diğer kaynaklarını çok iyi bilen İbn-i Sina'nın İslam dininde disseksiyon için her hangi bir yasak olmadığını da bildiği tahmin edilmelidir. Esin Kahya "İbn-i Sina'nın *Kanun*'unun anatomi kısmına şerh olarak yazdığı *Şerh-i Teşrihü'l - Kanun l'İbn-i Sina*'sının beş ayrı yerinde açıkça insan kalbinin sağ ve sol karıncıkları arasında bulunan septumda görülen veya görülmeyen hiç bir delik olmadığını ifade etmiştir. Bu iki kısım arasında bulunan septum özellikle kanın geçmesine engel olacak şekilde kalındır. Bu fikir onun disseksiyon yapmış olduğu intibahı uyandırmaktadır. O, eğer disseksiyon yapmışsa, kalbin sağ ve sol karıncıkları arasındaki septumun kalın olduğunu ve geçit vermediğini nasıl bu kadar kesin bir şekilde söyleyebilmiştir?" demektedir.(33)

Bu sebeple çalışmalarında onun disseksiyon yöntemini benimsediğini göstermektedir. Örneğin ancak bir disseksiyonda görülebilecek gözün dış kasları veya çiğneme kasları hakkındaki bilgileri bunu belgelemektedir. Nedim Ünal ve ark'nın (34) çalışmasında İbn-i Sina teşrih (disseksiyon) metodunu benimsemiş incelemelerini ona göre yapmıştır. Kendi öncüllerinin (seleflerinin) morfoloji gözlemlerini detaylandırmış ve daha da geliştirmiştir. Onun disseksiyonla görülebilecek göz'ün dış kasları hakkında şunları yazmaktadır: "Göz küresinin altı kası vardır. Bunlardan dördü, üst, alt, orta ve lateral kaslar, gözü yukarı kaldırmak, aşağı döndürmek, dışa ve içe çevirmek için göz küresine birleşmişlerdir. Geriye kalan ikisi (üst ve alttaki oblik kaslar) oblik olarak göz küresine birleşmişlerdir ve gözleri döndürürler"(34).

İbn-i Sînâ gözün sadece anatomisi ile ilgilenmemiş kendi zamanına kadar devam eden optiğin önemli problemlerini çözmeye çalışmıştır. İbn-i Sînâ'ya göre görme dıştan gelen etki ile gözde bir aynadakine benzer bir görüntünün oluşması yoluyla olmaktadır. Buna ilave olarak İbn-i Sînâ bu görüşünü özel matematiksel bir yaklaşımla görme konisi hususunda değinmiştir. Buna göre yakındaki nesnelerin daha büyük uzaktaki nesnelerin daha küçük olmasını geometrik nitelikli açıklamalarıyla belirtmiştir (35).

İslam dünyasında bilimsel bilgiye cephe alındıkça zaman içerisinde İslam uygarlığının aydınlanma çağından karanlıklar dönemine geçilmiş Osmanlı Devletinde bile 1841 yılında

resmen disseksiyon izni alınana kadar disseksiyon gizli yapılmıştır. Padişah II. Mahmud'un başlattığı modernleşmeyi oğlu Abdülmecid (1823-1861) devam ettirmiş, (1785-1839) devlet adamlarının yenileşme akımlarını desteklediği bu dönemde Avrupalı Dr. Charles Ambroise Bernard (1808-1844), Dr. Sigmunt Spitzer (1813-1895), Anatomist Joseph Hrytl'in (1811-1894) Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerine teorik tıpla beraber uygulamalı disseksiyon eğitimi de vermişlerdir (33). Aynı şekilde asırlar öncesinde İbn-i Sina'nın da çalışmalarında onun anatomi ve fizyoloji başta olmak üzere tıbbın teorik ve pratik her alanına hâkim olduğu görülmektedir.

Gregory Peter Licholai'nin çalışmasında (36) da ifade ettiği El Kanun Fit't- Tıbb'ın 5. bölümünün üçüncü kısmı, Organlar ve kranial sinirlerle ilgili bir bölüm içerir. Bu bölümden önce, sinirlerin birincil rolünü anlattığı "sinirlerle ilgili özel konuşma" gelir: Sinirlerin görevi, beyin ile vücudun duyuşal ve motor organları arasında bir bağlantıdır. İbn-i Sina'ya göre omurilik sinirleri de dâhil olmak üzere tüm sinirler beyinden kaynaklanır, çünkü omuriliğin kendisi beyinin bir uzantısıdır. İbn-i Sina daha sonra kafatası sinirlerine foraminalarında (deliklerde) sağlanan özel "korumayı" anlatır ve bu sinirlerin kemiğin çevresinden ziyade en doğrudan yolda ilerlediğini doğrular, "çünkü en doğrudan yol aynı zamanda en kısa yoldur." İbn-i Sina, sinirlerin tanımına, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırdığı kısa bir işlev açıklamasıyla başlar. Doğrudan işlevler motor aktiviteyi ve duyu algısını içerir. Dolaylı işlevler kaslara ve tüm vücuda "güç vermektir". Kranial sinirler doğrudan beyinden kaynaklanır ve başa ve iç organlara "duyu ve hareket sağlar". Vagus sinirinin seyri bahsedilir. N. vagus'un mediastinal ve peritoneal, uzun seyri boyunca organları innerve ettiği anlatılır. A. carotis communis'de dahil olmak üzere kılıflarının olduğu belirtilir. Burada damar sinir paketini gözlemlendiği dikkat çekicidir. On iki kranial sinirin yedisinden bahseden İbn-i Sina N. Opticus için işlevinin şu olduğunu belirtir: Optik sinirler, koku alma soğanlarının yakınında ve ön beyin ventriküllerinin derinliğinde ortaya çıkan ilk kranial sinir çifti olarak sunulur. Optik sinirler, "haç benzeri" (çapraz) bir chiasma noktasında kesişen "kısa" sinir olarak tanımlanır. Her sinir hem çapraz hem de çaprazlanmamış liflerden oluşur. Bunun üç avantajı vardır. Birincisi tek taraflı yaralanma

durumunda "hayati kuvvet" karşı göze yönlendirilebilmektedir. İbn-i Sina, göz bebeği tepkisinin her iki gözü aynı anda etkilediğini belirterek bu fikri desteklemektedir. İkinci avantaj, iki görsel görüntünün kesişme noktasında üst üste binerek tek bir nesne olarak algılanmasıdır. Çift görme, şaşılık durumunda olduğu gibi yaşam gücünün gözlere eşit miktarda ulaşmamasından kaynaklanır. Üçüncüsü, sinirlerin birbirini "desteklediği" söylenir. Tanımlanan ikinci sinir, gözü hareket ettirdiği söylenen N. Oculomotorius'dur. Burada yine dikkatli bir tanımlama yapan İbn-i Sina diğer kafa çiftlerini de anlatmaktadır (36).

Arman Zargaran ve ark'nın(37) ifade ettiği gibi; İbn-i Sina'nın Willis poligonunu Thomas Willis'den (Cerebri Anatome) (1664) asırlarca önce tanımlaması da dikkatlerden kaçan bir diğer hususdur. İbn-i Sina Kanul el fil Tıbbın üçüncü cildinde bu çember hakkında bilgi vermektedir. Adeta Avrupa ile Orta Çağ'ın İslam dünyası bilgileri arasında bir boşluk var gibi gözükmektedir. Batılı bilim adamları ortaçağ İslam dünyası bilgisini ret edip yeniye kendileri Rönesans'la inşa etmiş gözükmektedir. Batıda tıbbın paradigması ve bilimin liderliği haline geldiği anlaşılan bu tutum ortaçağ bulgularının çoğunun bu dönemde unutulduğu her şeyi DS 16-17. yüzyıldan sonra batılı bilim adamları tarafından keşfedildiği gibi gösterilmektedir. İbrahim Hakkı Aydın (38) araştırmasında şunları belirtmektedir: "İbn-i Sînâ'nın bazı çalışmalarının günümüzde geçerliliğini koruduğunu tıp ve eczacılığa pek çok katkısı olduğunu yazmaktadır. İbn-i Sînâ Tıp ve Eczacılık alanlarındaki buluşlarından bazıları olan yüz felçleri, beyin inmeleri (strok) hiperemi krizinin ayırt edilmesi, epilepsi'ye getirdiği yenilikler önemlidir. Ayrıca onun isim verdiği vermiş ve nükleus tabirlerini nöro-anatomiye hediye etmiştir. Bugün sık kullanılan nükleus caudatus terimi bu terimlerden hareketle isimlendirilmiştir. Günümüzdeki önemli bir hastalık grubuna ulaştıran menenjitler beyinin bizzat kendisinden kaynaklanan tümörlerden ve iltihaplanmasından ortaya çıkan menenjitler ile vücudun bir başka yerinde oluşan mikrobik hadisenin beyine yayılması sonucu meydana gelen menenjitleri tarif etmiş ve birbirinden farklı iki antite-patoloji olduklarını 1000 yıl önce keşfederek tanımlamıştır. Göz sinirleri, göz bebeği ve merkezi ile çevresel yüz felçleri hakkında da birçok bilgi vermektedir".

Gürsel Ortuğ (39)İbn-i Sina'nın kan alınacak damarlar çalışması hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kan alınacak damarların izahı ile birlikte kan alınış şekilleri, bu işlem sırasında dikkat edilecek hususlar, kullanılacak ilaçlar, sterilizasyon, pansuman ve diğer bir takım bilgileri kapsamaktadır. Bu risalede kırkı aşkın damardan bahsedilmektedir. Bunların büyük bir kısmı toplardamar (ven) birkaç tanesi atardamar (arter)dir".

Anatominin yanı sıra o hastalıkların sebeplerini, belirtilerini, tedavilerini, korunma yollarını, mevsim, yaş ve insanların yatkınlıklarını; bugün ve gelecekte muhafaza edecek şekilde tarif etmiştir. Hastalıkları salgın kalıtsal ve psikolojik olarak da sınıflandırmıştır İbn-i Sînâ dikkatli gözlemleyen sonucunda döküntülü hastalıkları yiyeceklerden ileri gelen alerjik döküntülerini çibaneları bağışıklık sistemini ve parazitlerin etkilerini tespit etmesiyle de parazitolojinin kurucusu kabul etmek edilmektedir. hastalıkların hava su iklim ve yiyecekler gibi çevre faktörleri arasındaki bağı da kurabilmiş olması enfeksiyon hastalıklarına büyük önem verdiğini göstermektedir. Yine onun Hipokrat ve Galen geleneklerinin sentezini yapması yanı sıra çeşitli hastalıklarda tedavi için otları kullanması Grek kaynaklarında bulunmayan pek çok şeyi de kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında bitkilerin faydaları alkol değerinde antiseptik keşfi beyin tümörleri ve mide ülseri de İbn-i Sînâ'nın kendi deneyim ve akıl yürütmesi sonucunda pek çok soruna çare bulmuştur (9).

İbn-i Sînâ diğer tabii bilimler çalışmasında yahut sanatsal faaliyetlerinde daima tıbbi bilgilerini göz önünde bulundurmış özellikle anatomi ve fizyoloji birikimini bu alanlarda göstermiştir. Örneğin matematik çalışmalarında Hüseyin topdemir'in (9) de ifade ettiği gibi Newton ve Leibniz'den önce matematik'te sonsuz küçükten yani sıfırdan büyük birden küçük sayıdan bahsetmiştir. Diğer taraftan matematik, mantık, müzik, akıl ve zihin çalışmalarını beyin anatomisi ve fizyolojisi bilgisi ile desteklemiştir Bugün bile araştırmacılara ufuk açıcı bilgiler paylaşmıştır.

Mohammad Jamali ve ark'nın (40) çalışmalarına göre; İbn-i Sînânın günümüzde nörobilimci olarak tanımlayabilmek mümkündür. İbn-i Sina derin bir filozof, fizik ve biyoloji (tıp) alanında öncüdür.. "Kanon" adlı ünlü tıp kitabının yanı sıra, felsefi kitaplarının (özellikle "eş-Şifa" ve "el-İşaret")

önemli bir kısmı doğa kanunları ve fizikle ilgilidir. Ayrıca onun çerçevesinde akıl, ruh, teoloji ve metafizikle ilgili konular olmasına rağmen, aklın bedeni kontrol ettiği ve etkilediği akıl ve beden (Madde) ilişkisi nedeniyle kitaplarının doğa bilimleri bölümünde bu konu ele alınmıştır. Pek çok kitabında, özellikle el-İşaret'in fizik kısmında, Şifa psikolojisi olarak adlandırılan el-Şifa'nın fizik bölümünde tanımlanan zihin-beyin etkileşimi bilinmektedir. İbn-i Sina, Şifa'nın Psikoloji bölümünde, aklın ve tanınımının ön tanımını yaptıktan sonra, beynin farklı bölgelerini ve sinir sistemini anlatır. Daha sonra beynin fonksiyonlarını ve anatomisini açıkladıktan sonra, hayal gücü ve yanılısama gücü, hafıza gücü ve konumu, görsel ve işitsel sistem gücü gibi birçok ruh kuvvetini beyin fonksiyonuna tahsis eder. Felsefi olarak zihnin bazı özellik ve işlevlerinin madde ve beyin alanları aracılığıyla açıklanamayacağını savunur. Aslında zihnin işlevinde, maddi özelliklerle bağdaşmayan bazı özellikler vardır. Bu sorunların aklın (ruhun) bedensizliğinden kaynaklandığı kabul edilir. Ünlü yüzen adam argümanı farklı kaynaklarda açıklanmaktadır İbn Sînâ'nın (İşaret'in Fizik bölümünde, yüzen adam delilinin devamında) aklın cisimsizliği ve maddeye indirgenemezliği hakkında ileri sürdüğü fikir son derece ilginçtir. Maddi olmayan bir nesne olarak zihin ile maddi bir nesne olarak beyin arasındaki etkileşim sorununu çözmek için etkileşim mekanizması için bir model önermiştir. Sübjektif bir olgunun beyin dinamiklerini nasıl etkileyebileceğini, bunun tersi olarak da beyin fonksiyonunun zihni ve öznel deneyimleri nasıl etkileyebileceğini açıklamıştır. Zihin-beyin etkileşimine ilişkin başka modellerin varlığına rağmen, önce zihnin beyni nasıl etkilediğinin mekanizmasını tartışmakta, ardından bu mekanizma altında beyin fonksiyonunun zihni nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Zihin-beyin etkileşiminin her iki yönünü de çözenin çok zor olduğu görülmektedir. Örneğin bilincin modern kuantum modellerinde bu yönlerden yalnızca biri açıklanmaktadır.

Farklı kişilerin ve farklı beyinlerin farklı kişilik ve benliklere sahip olması nedeniyle, ortaya çıkan bu yeni düzeyin oluşmasında beynin etkili olması gerektiği ve öz farkındalığın nöron türlerine bağlı olması gerçeğe daha yakındır. Hücrelerin ya da sinirsel aktivite düzeninin ve bunların bağlantılarının anlık değişmesi, aklın beyin

maddesinden bağımsız olduğu gerçeğine daha yakındır. Aslında bu ortaya çıkan seviye beyindeki madde seviyesinden kaynaklanabilir ama nedensel bağımsızlığa sahiptir. Bu nedenle beyin, yalnızca zihnin yaratılmasında veya zihin ile beyin arasında bir ilişkinin yaratılmasında hazırlayıcı bir nedensellik düzeyi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, beyin maddesinin değişimi ve evrimi ile, önceki sinirsel kalıpların kaybedilmesi ve yeni kalıpların yaratılmasıyla var olduğu için, bu ortaya çıkan seviyenin beyin hasar görmesinden sonra da hayatta kalması mantıklı ve muhtemeldir. İnsan zihni, maddi veya fiziksel madde düzeyinde açıklanamayacak benzersiz özelliklere sahiptir. Ana özellikleri birlik ve bütünlük, yerellik, zamansızlık, altta yatan seviyeleri etkileme ve nöronal veya mikroskobik seviyelere indirgenemezliktir. Bu özellikler modern fizikte mevcut olmasına rağmen materyalist (pozitivizm) bir tavırla açıklanamamakta ve klasik fizikle tutarlılık göstermemektedir. Özetle, beyin maddesi yeterli karmaşıklığa ve yeterli yeteneğe sahip olduğunda, ilgili zihin, formunu değiştirerek onu etkileyebilir. El-Şifa'da pek çok ilginç örnek vardır; Bir hekim, bazı tıbbi aletleri ve sağlıklı bir insanın hayal gücünü kullanarak bir hastayı iyileştirebilmektedir. Sağlıklı bir insanın hayal gücüyle bir hasta bile kendini iyileştirebilmektedir (40). Başta fizik tedavi ve nörolojik vd. hastalıklarda sanal evren yahut artırılmış gerçeklik diyebileceğimiz Metaverse'nin uygulamaya girmesi İbn-i Sina'nın beyin ve zihin etkileşimlerinin bugünlere kadar uzanabildiğini göstermektedir.

İbn-i Sina'nın müzik terapisi çalışmaları ise ayrı bir öneme sahiptir. Müziğin terapi olarak kullanılması dünyanın çeşitli medeniyetlerinde asırlardır tartışılmış ve uygulanmıştır. Müzik terapisinin Erken-Türk uygarlıkları, Sümer, Etrüsk, Mısır, Çin, Yunanistan ve Roma gibi diğer uygarlıklarda uygulandığı bilinmektedir. Roziyah Sidik ve ark'nın (29) çalışmasında Hz. Davut'un, sağlığına kavuşuncaya kadar Kral Saul'a müzik terapisi uygular. Müzik terapiyi tedavide kullanan ilk eski Mısırlı hekim, M.Ö. 3500 yıllarında, Eski Mısır'ın Üçüncü Hanedanlığı döneminde yaşamış, yetkin bir hekim olan İmhotep'tir. İmhotep müzik terapisini bir tedavi yöntemi olarak uygulayan bir tıp kurumu kurmuştur. Eski Çin uygarlığının tarihi, Çinlilerin müzik terapisinin faydalarını 4000 yıl öncesinden beri zaten fark ettiklerini göstermektedir. Çin

İmparatoru (İmparator Chung), iyi bestelenmiş müziğin hoşgörü, şefkat, zevk ve cesaret duygularını uyandırabileceğine ve dolayısıyla müziğin insan duygularını etkileyebileceğine düşünmektedir. Tanınmış bir Çinli filozof olan Konfüçyüs de müziğin olayları görme yeteneğini iyileştirebileceğini, işitmeyi keskinleştirebileceğini ve kan dolaşımını iyileştirebileceğini belirtmiştir. Müzik sanatını uygarlığın sembolü olarak görmüştür.

Anak Agung Ayu ve ark'na (41) göre de; Müzik dinlemek mezolimbik yoldaki modülasyonu artırır ve Nucleus accumbens'i (NAc), ventral tegmental alanı (VTA), hipotalamus ve insula'yı etkiler. Kanıtlar müziğin nöroplastisiteyi artırabildiğini ve bilişsel işlevi uyarabildiğini desteklemektedir. Müzik dinleyerek bilişsel gelişim, orbitofrontal korteks ve dopaminerjik mezokortikolimbik devre arasındaki bağlar ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ağır hastalarda müzikal müdahalenin anksiyete ve sıkıntı semptomlarını hafifletmede avantajları olduğu görülmüştür. Mekanik ventilasyona sahip hastalar, endotrakeal tüp yerleştirilmesi, yoğun bakım ortamı, sık aspirasyon ve korku gibi birçok faktörün tetiklediği yüksek kaygı ve stres düzeylerine yatkındır. Müzik terapisiyle yapılan farmakolojik olmayan müdahalenin, hastaların kaygılarını yönetmelerine yardımcı olması ve hastaları stresli ortamlardan uzaklaştırarak ventilatörden ayrılma çabalarına yardımcı olması beklenmektedir. Müzik dinlemek beyinde hafıza, bilişsel işlev ve duygularla ilgili alanların aktivasyonunu göstermektedir. Bu nedenle müzik, özellikle kritik hastalığı olan yaşlılarda beyin fonksiyon bozukluğunu azaltarak ve hafızayla ilgili alanların aktivasyonunu artırarak bilişsel işlevin korunmasına yardımcı olabilmektedir.

İbn-i Sina'nın müzik gibi sanat dalları, felsefi konular ve ilmî çalışmalarındaki akıl çapı ona bağlı başarıları maalesef İslam dünyası tarafından takdir edilmemiştir. Ondan İki kuşak sonra İbn-i Sina'yı her konuda hedef alan Gazzali Büyük Selçuklu veziri İranlı Nizamülmülk'ün koruması altında yıllarca görev yapmış onun ölümünden sonra kendisini mistik hayata vermiş bir düşünürdür. İbn-i Sina'ya ve diğer filozoflara yaptığı insaf sınırlarını aşmış eleştirileri ve toplumda oluşturduğu tekfir edilme korkusu müslümanları felsefeden uzaklaştırmıştır. Tabi bu tavır sadece Gazzali ile sınırlı değildir. Felsefeyi eleştirel ve tehlikeli

düşünce gören bununla beraber iktidar-bilim ilişkisinde sorgulatmayan sadece itaat ve kadercilik kültürü insanlara egemen kılınmasıdır. Gazzâli, özellikle Yunan filozoflarının düşüncelerinden hareket ederek İbn-i Sina'yı eleştirmenin ötesinde din dışılıkla itham etmiştir. Maalesef Gazzali Yunan felsefesi üzerinden siyasetin desteğini de alarak İslam Dünyasında kendine has bir birikimi olan İslam felsefecilerini eserleriyle tekfir noktasında göstermiştir.

Hâlbuki Ömer Faruk Erdoğan'ın (41) isabetli tespitiyle "İbn Sinâ, hem XI. yüzyıldaki İslam toplumunun ilgileriyle bağlantılı hem de sistem olarak ikna edici ve dört başı mamur bir felsefe ortaya koymuştur. Böylece İbn Sinâ'nın kendinden öncekilere nispetle felsefenin alanını dinî olguları da içerecek şekilde genişlettiği ve bu amacı, sürekli bir felsefi gayret ve yoğunlukla gerçekleştirdiği görülmektedir. Onun şerh edici ve açıklayıcı kitaplarında kullandığı dil, teknik bir dil olup ne Fârâbî'ninki gibi ağdalı ne de Yunancadan yapılan tercümelerde olduğu gibi kaba ve kurudur. Ayrıca o, eserleri daha cazip hale getiren farklı yazım üslûpları denemiştir ki bunlardan biri de edebî üslûptur. Modern bir tabirle, İbn Sinâ'nın kullandığı ifade tarzlarının, toplumdaki entelektüel söylemin ihtiyaçlarıyla tamamen uyum içinde olduğu söylenebilir"

Tekfir İslam dininde olamayacağı halde hür düşünceyi baskılamak için İslam tarihinde yüzyıllarca kullanılmıştır. "Tekfir mekanizması" ve "tekfir edilme korkusu" sorgulanmadıkça İslam coğrafyasında yeniden İbn-i Sina'ların yetişmesi felsefe, ilahiyat, sanat, bilim ve teknolojinin gelişmesi mümkün değildir. Çünkü tekfir edilen insanın toplumda canı dâhil hiçbir maddi ve manevi değer güvencesi kalmamaktadır. Murat Sarıtaş'tan (43) öğrendiğimize göre 1947 yılında Mısır'da Sudan asıllı Muhammed Ahmed Halefullah'ın (1916-1997) doktora sınavında tekfir edilmesi ve başına gelenler yıllarca Mısır'da konuşulmuştur. İslam uygarlık geleneği belki sert bir ifade görülsede önemli düşünür Gazzali ve takipçilerinin çizgisinde gerilemeyip de İbn-i Sina ve benzerlerinin çizgisinde gelişmiş olsa idi bugünkü İslâm alemi başta olmak üzere yeryüzü bambaşka konuma ulaşırdı. Çünkü Gazzali okulu müslümanlara; "terk-i dünyayı" İbn-i Sina okulu; "keşf-i dünyayı" göstermiştir. Mustafa Eren'in (44) ifadesiyle "Üzerinde yaşadığımız gezegen birçok uygarlığın oluş ve yok oluşuna sahne olmuştur. Tarihsel tecrübenin verileri

ışığında uygarlık tarihine bakıldığında, güçlü ve zayıf uygarlıkların niteliklerini görme imkânımız doğmaktadır. İnsan düşüncesinin, vicdanının, iradesinin, aklının ve duygularının tarihin akışı içerisinde sahnelenmesi olarak da tarif edebileceğimiz medeniyetin en başat özelliklerinden birisi onun felsefeyle kurduğu ilişkidir denilebilir. Güçlü felsefi geleneğe sahip olan uygarlıklar şu veya bu şekilde varlığını ikame ettirirken, felsefeleşme sürecini gerçekleştiremeyen medeniyetler tarih sahnesinden silinmeye yüz tutmuştur".

Özellikle fıkıh okulları zaman zaman insanları nesne haline getirirken İbn-i Sînâ okulu insanları özne haline getirmeye çalışmıştır. İbn-i Sînâ'nın çalışmalarında felsefe, sanat ve bilimin her dalı bulunmaktadır. Toplumları salt kelam ve fıkıhla şekillendireceğini sananlar asırlardır yanılmaktadır. İslam ümmetine bazı düşünürler musiki gibi beyin ve insan ruhunun derinliklerinin gıdasını bile haram göstermişlerdir (45). Hâlbuki sanatın her dalının edebiyat, musiki, resim, heykel vd. beyin-zihin çapının gelişmesindeki büyük katkıyı fark edememişlerdir. Ayrıca Nazım Payam'ın (46) ifadesi ile "hayatın sivriltiltiği daralttığı engellerin sanatla aşılacağı" da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak İbn-i Sina asırlarca haksız bir ithama uğramasına rağmen felsefeden tıbbı, fen bilimlerinden sosyal bilimlere kadar tüm sahalarda çalışmalar yapması nedeniyle çağları aşan bir bilgin hüviyetine ulaşmıştır. Doğuda ve batıda bilimsel bilginin ve uygulamalarının temellerini atmıştır. Onun astroloji ve simya uğraşlarına karşı çıkması gerçek bilimsel etkinlikleri sahtesinden ayırdığını göstermektedir. Kur'an-Kerim başta olmak üzere ilahiyat sahasına hâkim bir bilgindir. Kendisinden önce İslam dünyasındaki diğer uygarlıklardan tercüme faaliyetleriyle yetinmemiş onu kendi dâhil olduğu Türk ve İslam uygarlığının birikimleri ile de zenginleştirmiştir. Özellikle de diğer İslam bilginlerinin eserleri gibi onun eserleri de batının Orta Çağ karanlığını aydınlatmış ilim insanlarını kilisenin bağınaz tutumundan kurtulmasını sağlamıştır. Türk ve İslam dünyası Kindi, Farabi, Biruni, İbn-i Sina vd. üstadlarından yeni bir felsefe geleneği oluşturmalarıdır. Aynı zamanda çağın ilmi disiplinlerini özgür bir düşünce ortamında insanlığın hizmetine sunma gayretini göstermelidir. İbn-i Sina'da bilim ve felsefe en başarılı bir şekilde kaynaşmış durumdadır. Onun felsefe ve bilimsel çalışmalarını biri birinden ayırmak imkansızdır. İbn-i Sina

felsefenin temel kuralı olan soru sorma ve sorgulama geleneğinin önemli bir temsilcisi olmuş bu özelliği de bilimsel çalışmalarında yöntem haline getirmiştir.

Günümüzde İbn-i Sînâ ayarında felsefecilerin ve bilim insanlarının yetişmesi için mutlaka tıp başta olmak üzere biyolojik bilimler, matematik, fizik, metafizik gibi disiplinlerden haberdar yani çok yönlü olması onları oldukça yetkin kılacaktır. İlim insanları İbn-i Sina örneğinde olduğu gibi bilimsel bilgi ve sistematik eleştirel düşünmeyi birlikte ele almalıdır. Daha da özele indirgenirse özellikle

matematik, fizik, biyolojik bilimlerle ilgilenenler ve nöro-bilimciler mutlaka felsefeyi bilmeli felsefeciler de birer matematikçi, fizikçi, biyolog ve nöro-bilimci olmalıdır. Soru sormayı bir yöntem olarak seçen felsefi gelenek insan beyninde sinir hücreleri (nöron) arasındaki bağlantıları artırmakta ilaveten destek hücrelerini (glia) de sinir hücrelerine dönüştürmektedir. Diğer taraftan akıl ve zihnin geliştirici dinamikleri olan edebiyat, müzik, heykel, resim, hat, ebru vb. sanatların bir veya birkaç dalı insanların ilgi alanına girmelidir.

KAYNAKLAR

1. Kerimov Ü, İbn Sînâ'nın hocaları (İbn Sînâ'nın Orta Asyalı hekim çağdaşlarıyla bilimsel bağları üzerine) Çeviren: Fegani Beyler, Makalenin Rusça aslı için bkz.: Убайдулла Исраилович Каримов, “Об учителях Ибн Сины (к характеристике научных связей Ибн Сины с современными ему медиками Средней Азии)”, *Общественные науки в Узбекистане* Özbekistan'da Sosyal Bilimler Dergisi, 1980, № 8-9, Fan Matbaası, Taşkent, 1980: 41-49.
2. Ayda A. Türklerin İlk Ataları, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1987.
3. Sumer N. Atatürk'ün Özlediği Bilgin Kazım Mirşan'ı Okurken, Ankara, Detay Yayıncılık, 2021.
4. Bernal M. Kara Atena, Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi 1785-1985, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
5. Sayılı A. Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi Ve Tıp, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını sayı: 47 Türk Tarih Kurumu basımevi 3 baskı, 1991.
6. Işık F. Uygurluk Anadolu'dan Doğdu, İstanbul, Akdeniz ülkeleri Akademisi Vakfı yayınları, 2022.
7. Karatani K. İzonemi ve Felsefenin Kökenleri, Çeviren: Ahmet Nüvit Bingöl, İstanbul, Metis Yayınları, 2019.
8. Bölükbaşı O. İbn-i Sînâ hayatı ve eserleri, tıbbın kitabını yazdı, Dil Ve Edebiyat, 2010: 18-29.
9. Topdemir H. İbn-i Sina ve Bilim, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
10. Kahya E, Erdemir A. Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
11. Demir A, Tombuloğlu T, Erdoğan E, Düzbakar Ö (Editör). Türk tarihine dair yazılar III. Keser M, Almanya'da İbn-i Sînâ etkisine bir bakış. Gece Akademi, 2018:695-704.
12. Yakıt İ. Türklüğü Tartışılan Meşhurlar, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2022.
13. Çubukçu İA. İslam düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı:158, 1983.
14. Gutas D. İbn-i Sînânın Mirası, Tercüme: M. Cüneyt Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2020.
15. Star S.F. Kayıp Aydınlanma, çeviri: Yusuf Selman İnanç, İstanbul, Kronik Yayınları, 2019.
16. Gazali, Filozofların Tutarsızlığı, çeviren: Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, 1981.
17. Ülken HZ. İslam Düşüncesi, İstanbul, Ülken Yayınları, 1995.
18. Kaya MC(Editör). İslam Felsefesi Tarih ve Problemler, Ömer Mahir Alper Ö M. İbn-i Sina ve İbn-i Sina Okulu, İSAM Yayınları, Ankara, 2017: 251-287.
19. V. N. Ternosky VN. İbn-i Sina, Çeviren: Haydar Nouruzhan, Eskişehir, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1986.
20. Ağırakça A. İslam Tıp Tarihi, İstanbul, Nobel Tıp Kitapevleri, 2004.
21. Keskinbora HK. İbn-i Sina'nın Küçük Tıp Kanunu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023.
22. Unat Y. Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
23. KarlığaB. İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004.
24. Nasr SH- Leaman O(Editörler). İslam Felsefesi Tarihi, İnati Ş, İbn-i Sînâ, İstanbul, Açılım Kitap, 1 Cilt, 2011.
25. İbn-i Sînâ, Kitâbu's-Şifa, Metafizik, çeviri: Demirli E- Türker Ö, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2013.
26. Alper ÖM. A Vicenna's conception of the scope of metaphysics: did he really misunderstand Aristotle?, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 16, yıl 2007: 85-103.
27. McGinnis J (Edited by). Avicenna, McGinnis J , Logic and Science, Oxford

- University Press, New York, 2010: 27-52.
28. Türkmen EF. Where in musicotherapy should music educators be? Research On Education And Psychology (REP) December 2018,2 (2): 126-135.
  29. Agrawal A, Sutar R and Jallapally A (Edited by), Music in Health and Diseases, Sidik R, Kamaruzaman AF and Abdullah MJ, Music therapy in medicine of islamic civilisation, London, England, 2022: 6-19.
  30. Naderi S, Acar F, Mertol T, Arda MN. Functional anatomy of the spine by Avicenna in his eleventh century treatise, Al-Qanun fi al-Tibb (The Canons of Medicine). Neurosurg 2003; 52(6): 1449-1454.
  31. Kahya E. İbn-i Sînâ El-Kanun fi't-Tıbb Fi't-Tıbb, Birinci Kitap. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
  32. Mazengenya P, Bhikha R. A critical appraisal of 11th century treatise by Ibn Sina (Avicenna) on the anatomy of the vascular system: Comparison with modern anatomic descriptions. Morphologie 2018;102(337): 61-8.
  33. Kahya E. Bizde disseksiyon ne zaman ne nasıl başladı? Belleten Türk Tarih Kurumu, 1979, Cilt 43-sayı 172: 739-759.
  34. Ünal N, Elçiöğlü Ö, Önder S, Özden H. El Kanun ve Marifetname'deki anatomi bölümü ile ilgili mukayeseli bir çalışma, Morfoloji Dergisi, 1997 5(1-2):39-43.
  35. Topdemir HG. Işığın Öyküsü, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 2007.
  36. Licholai GP. Galenic heritage in the neuroanatomy of Avicenna's Canon of Medicine, Yale University, Medical Library, 1995.
  37. Zargarani A, Karimi A, Ahmadi SNS, Haghighi AB. Avicenna's description of Willis circle, the XXI World Congress of Neurology, Vienna, Austria, October, 2013, Volume: Journal of the Neurological Sciences; Volume 333, Supplement 1, 677, Abstracts / Journal of the Neurological Sciences e629 (2013) e629-e678.
  38. Aydın İH. Filozof İbn-i Sînâ ve modern nörolojik bilimler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl 1993, Sayı: 11, 30.06.1993: 468-473.
  39. Cumbur M ve Doğan O (Editörler) Uluslararası İbn-i Sînâ Sempozyumu, (Bildiriler) Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Gürsel Ortuğ, İbn-i Sînâ'nın kan alınacak damarlar risalesi üzerine bir bakış, 1984: 257-272.
  40. Jamali M, Golshania M and Jamalic Y. Avicenna's ideas and arguments about mind and brain interaction and modern science, Avicenna Arguments, 2020: 1-17.
  41. Agrawal A, Sutar R and Jallapally A (Edited by), Music in Health and Diseases, Agung A, Laksmidewi AP and Dewi VT. Classic and traditional music role in cognitive function and critically III patients, London, England, 2022: 20-30.
  42. Erdoğan, Ö F. Gazali üç meselesinde İbn-i Sînâ'ya karşı ne kadar tutarlı? Diyanet İlmî Dergi, Cilt, 50, sayı 1, 2014: 87-110.
  43. Sarıtaş M. Muhammed Ahmed Halefullah, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara,(gözden geçirilmiş 3. basım, EK-2. cilt, 2019: 293-296.
  44. Eren M. Medeniyet inşasında felsefenin yeri, Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları Yayın No: 13, 2019: 299-307.
  45. Uludağ S. İslâm Açısından Müsiki ve Semâ, İstanbul, İrfân Yayınevi, 1976.
  46. Payam N. Bizim mahfiller, Bizim Külliye, Kültür ve Sanat Dergisi, 97. Sayı, 2023: 4-6.

Etik Bilgiler

Etik Bilgiler Etik Kurul Onayı: Bu makale bir derleme yazısı olduğu için Etik Kurul Onayı alınmasına gerek yoktur.

Telif Hakkı Devir Formu: Yazar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Hakem değerlendirmesinden geçmiştir.

Yazar Katkı Oranları: Cerrahi ve Tıbbi Uygulamalar: HÖ. Konsept: HÖ. Tasarım: HÖ. Veri Toplama veya İşleme: HÖ. Analiz veya Yorum: HÖ. Literatür Taraması: HÖ. Yazma:HÖ
Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu derleme makalesi yazımı sırasında felsefi düşüncelerini şahsımla paylaşan Atilla AYVA, Erol CİHANGİR, Doç. Dr. Mustafa EREN, Prof. Dr. Abdülkadir İLGEN ve Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN'e teşekkür ederim.